

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ЗОЛОТИЙ ПАВУЧОК

Повість

I.

Світло погасло раптово й різко, навіть здалося, що від несподіванки важко склипнув глибокий, як прірва, чорний партер. Зараз далуть завісу, буде йти розвесела оперета, нафарбовані дівчата й чоловіки в яскравих убраних будуть співати й тупцюватись на сцені, і вже заграла на золотих струнах і цимбалах жартовлива, в'юнка музика.

І в цей момент Базілевичу раптом чомусь спали на думку сьогоднішній комсомольські збори. Що за чорт? Він забув, зовсім забув, що саме там було, навіть не може пригадати, хто ж сьогодні головував.

— Я мабуть, просто якось не звернув уваги, або... або нічого не чув,— подумав він.

І чомусь още зараз йому знову спало на думку, що взагалі збори зробились для нього тепер чимсь таким нудним, що обов'язок висидіти на них годину - дві — це вже справжня кара.

Таке становище утворилося для Базілевича якось непомітно й само собою. Ніби якийсь цвяшок заскочив йому в серце й зробив там виразку. Ця виразка починала ятритись тим дужче, чим ближче були нові збори.

Він пам'ятає, як це було: спочатку байдужість, потім — нецікаво, він почав пропускати збори, і нарешті — нудота. Страшна відворотна нудота!

Та колись на зборах же таки трапилася несподіванка для самого Базілевича — він зацікавився суперечками з приводу одного питання і — диво: підніс руку, щоб попрохати слова. Слово йому зараз же дали, він підвіся з місця. І враз десь глибоко-глибоко в серці заболіла, заніла стара, знайома виразка. Великі сірі очі раптом затуманіли й на мить міцно-міцно і болісно стиснулись виразні читкі губи. Здалося тоді, що вся постать Базілевича враз зігнулася, зішнулась і він хапливо, ковтаючи звуки, промовив:

— Я хотів те... Попередній товариш сказав якраз те, що й я хотів... — і він швидким руком якось неприродно одкинув з гарячого лоба довге, чорне волосся. Тоді для чогось озирнувся навколо і важко, ніби стомлений тяжким тягарем, опустився на стілець.

Питання, що тоді обмірковували, було про нові методи комсомольської роботи. Багато комсомольців тоді висловлювалось і всі вони нарікали на „сухість“ офіційних доповідей, на відсутність якоїсь живої діяльності в осередку. І саме це зацікавило Базілевича.

— Справді, — подумав він, — ні к чорту така постановка роботи, як зараз. Ось я їм скажу про все... — і він підвісив руку. Але нічого не сказав, бо в ту ж мить уже добре зізнав, що для нього справа не в оживленні роботи; він відчув, що вже ніякі „нові методи“ не зможуть зв'язати тієї нитки, що нею він був прив'язаний до осередку і яка якось непомітно і невідомо коли розірвалася.

— Ні, справді: хто ж сьогодні головував? і як же це я не помітив... — думав Базілевич.

В оркестрі з гами звуків раптом викотилася висока тонка флейта і, коливаючи тишу, впала до ніг. Тоді грекнув грім бубна і залились, зашокотіли, затріщали кастан'єти. В ту ж хвилину завіса розчахнулась і поповзла в різні боки. А зі сцени вже хлюпнув буйний, веселй гамір.

Поруч із Базілевичем сиділа Наталя, дружина Колі Шпака, в яким Базілевич приятелював. Взагалі ж близьких товаришів у нього не було, та й приятелювання його з Колею було якесь дивне. Про щось серйозне ні Коля, ні Базілевич між собою ніколи не балакали. Не обмінювалися вони між собою ні своїми пригодами, ні планами на майбутнє, як це, звичайно, буває між приятелями. Зустрічаючись, вони міжною довго тиснули один одному руки та обое широко посміхались. Після цього Базілевич неодмінно витягав цигарки, обое запалювали.

Коля палив з насолодою, жадібно втягуючи в себе їдкій синій дим, що потім струмочками виповзав з носа. Базілевич навпаки — палив неуважно, якось наче з огідою тримаючи цигарку в лівому кутку пухнатих чітких губ.

Два-три запитання про справи, Базілевич ляпав Колю долонею по плечу, і обое розходились. Іноді розмова їхня вар'юувалась.

— Ну, як там Наталя? — запитує Базілевич.

— А що їй? Нічого. А твоя як? — широко посміхається Коля.

— Чому ти ніколи не прийдеш з нею до мене? — ніби між іншим цідить Базілевич і губами перекидає цигарку з лівого в правий куток рота. І далі:

— Як твое життя з нею? Задоволений, га? Як вона — дуже тепла-гаряча? Це я так... Читав учора про шкідливість частих полових заносин, — додає він і бачить, що Коля перестав посміhatися.

— Мое життя? Ну... взагалі, як у людей. Хіба про це треба ще питати? Чому ти про це так раптом?

— Та кажу ж, що читав учора... І взагалі це питання, знаєш, таке, що... потрібue докладного обговорення.

Запитання вийшло дуже недоречне. Це добре розуміють обое і скоро під різними приводами розходяться.

Але дивне діло — минув тиждень і Коля починав чомусь турбуватись. Це було просто якесь невільне, приховане занепокоєння.

— Що це зі мною? — думав він. І враз пригадував: — чому це Базілевича ніде не видно?

І Коля йшов його шукати. Йшов до нього в установу, розпитував про нього в товаришів. А зустрівшись, знову дивляється один на одного, широко посміхаються і балакають про зовсім сторонні речі, що, здавалося б, зовсім не можуть їх цікавити.

Золоті струни гули, витанцювали цимбали, і з партеру, з балконів, з гальорки — дихала якась нашорошена, тисячовуха, оката потвора. Здається — ось-ось вона заплямкає масними губами, і слизькими щупальцями потягнеться до ясно-освітленої, обарвленої сцени, де вихідялось дванадцять напівроздягнених молодих дівчат.

Базілевич раптом відчув, що Наталя сидить поруч нього, близько, ось-ось, що вона така принадна і має гарячу пружку ногу... Власне, він відчув зараз одну тільки її ногу, що пече йому коліно, і від того важке солодке оліво сповнє голову.

В ту ж хвилину чиясь рука лягає йому на плече, і Базілевич чує шепіт Колі Шпака:

— А якою бузою нас і досі годують. Вініком би їх... Як ти думаєш, Володько, га?

* * *

Коли вийшли з театру, сіяла тонка осіння мжичка. Жалібно, одноганітно дзеленчав на розі трамвай і лихтарі здавалися великими золотими плямами.

Ішли втрьох: Базілевич, Коля й Наталя. Базілевич був похмурий і мовчав. Його чомусь усе дратувало: і танцюристки були мало загодені, і ця проклята мжичка, і ногу свою одсмикнула Наталя.

— Що ж, хай одсмикне — дратується він. — Хіба вона, міщанка, розуміє? Певно, думає, що коли вже має чоловіка, — всьому край.

— Чого ти, Володько, як сич, сьогодні надутий? Скажи, чого?

Базілевич кинувся.

Наталя. І як це привітно, які теплі ноти бринять у неї. Наталя, ти ж любиш свого чоловіка, тобі ж ноги своєї шкода, і враз така... така любов у твоєму голосі.

— Ні, Наталю, я не надутий. А ти, що, хіба не любиш сичів? Ти, певно, словейків більше поважаеш?

В розмову встряв Коля і, жартуючи, вони швидко прошли вулицю. Тут зупинилися. І коли Базілевич прощаючись міцніше, ніж звичайно, стиснув руку Наталі, йому здалося, що таке ж тискання було йому у відповідь.

Коля з Наталею щезли за рогом і в Базілевича склалось таке враження, ніби вся вулиця в одну мить спорожніла. Всім тілом опанувала якась байдужість і втома. Ледви волочути ноги, він плентався по тротуарі. З бокового провулку вдарив різкий, вохкій вітер і щось холодне раптом прилипло Базілевичу до щоки. Він машинально зупинився і зияв з обличчя мокрого зборніого листочка. Це якось ворухнуло думку. Мокрий листочек враз викликав у Базілевича уяву про осінь, про мжичку, і він мимоволі озирнувся. — Звідкіля це? Певно, з саду, з за паркану.

Справді, ліворуч був сад-ресторан „Оріондо“. Базілевич згадав, як він щодня ходив мимо нього на посаду, і з-за декорованого паркану завше різало вухо тріо на скрипках і глухо гудів тромбон.

Зараз листопад і мжичка, і сад уже давно зачинений, а ресторана перенесено кудись до зимового приміщення.

— Як воно зараз там, у саду? — думає Базілевич. — От би піти оце туди, сісти на лавочці і слухати, слухати, слухати... Буде здаватись, що хтось ходить між чорних стовбурів акацій, і здаватиметься, що мокре опале листя м'яко склипнує під ногами, і невідомо, хто там: чи таємний невловимий бандит чи може кашлаті тіні ховаються за стовбурами і ганяються одна за одною. І здаватиметься, що ось-ось на порожній, темній естраді задзвинить зненацька й стихне порвана струна.

* * *

У вікнах кватирі темно.

— Ніна, певно, вже спить, — думає Базілевич про дружину. Але двері не замкнуті, і Ніна не спить. Коли Базілевич навশиньках увіходить до кімнати і повертає електричний вимикач, вона лежить горілиць на канапі й тихо зводить на нього брови.

— Ти, Воля?

Така байдужість у жінчиному голосі Базілевичу добре знайома. — Шось повинно бути, — думає він, і так само байдуже відповідає:

— Я, Ніно. Ти ще не спиш?

Він увесь нашорошився і, вичікуючи, мовчить.

— Сьогодні в мене була Ліза. Знаєш, із музтехнікума? — запитувава вона так само спокійно, і тільки її округлі, зелені очі бліснули на мить якимсь фосфорним блиском, а дугасті брови лізуть ще вище вгору. Це справляє таке враження, ніби два лінівих коти разом випнули горбом свої сніті, лискучі спини.

— Ліза? Знаю, — відповідає Базілевич. Він знає, що це тільки вступ, а головне буде далі.

— Ну, так от, вона... — Ніна раптом вупиняється і мовчить. Її очі, здається, вдивляються в якусь точку на стелі. Вона ніби забула про те, про вішо почала казати, і нові думки вже, певно, блукають у неї.

Базілевич знає і цю звичку своєї дружини раптом не доказувати речения і знає до чого це веде. Зараз вона мовчить, але однаково, речения вона закінчить — коли не зараз, то через хвилину, через дві, через півгодини. Хай же зараз, краще враз відбути це, почути, і тоді вже якось діяти. І Базілевич виводить її зі стану байдужого, споглядалного настрою.

— Ну, ну, так що вона?

— Вона каже, що можна „прілічне“ піяніно купити карбованців за п'ятсот.

Тепер уже Базілевич розуміє до чого річ. Піяніно.

Тут скочилось диво. Вже нема лінівної байдужої Ніни, є живе пустотливе дівча, низеньке й опецькувате. Де поділись ті брівки горбом, ті кошачі, зелені очі з фосфорним блиском? Натомісъ дві вузенькі щіlinи, що так і бризкають іскорками сміху. Руками вона сбиває шию чоловікові, а ноги витупцюють якийсь шалений танок.

— Ніно, Ніно, Ніночко, — кричить Базілевич, — ти сказилася! Задавиш!

Він уже знає, що зараз буде прохання, а потім слізи, потім істерики, а в нього на другий день мігрень.

— Голубчику! Волю! Волю! Піяніно! Купи мені піяніно! Ліза каже, що в мене надзвичайний хист... Волю! — Вона душить його за шию, тягне до низу, тупцює обома ногами, аж гулко ходить підлога.

— Ніночко, чи ти... перш усього ж гроши... Де ж уяти стільки грошей? Ти ж сама знаєш...

— Гроши! Дурниця, на виплату можна на цілий рік. Ліза каже, що...

— Ти слухай, краще, що я кажу. Гроши — раз, а по-друге — і так уже кажуть, що я непманом роблюся. Ось килим, крісло, канапка. Хочеш, щоб зовсім з комсомолу викинули? Ти цього хочеш? Піяніно. А де комсомольська етика?

Нове диво: вже нема пустотливого кругленького лівчати з грацією прирученого ведмедя — натомісъ вигиниста, хижака пантера, що ось-ось плигне на свою жертву. Вже нема щілин очей, натомісъ два округліх жовто-зелених вогники, що палахкотять дикою зневіністю.

— Проклятий! Проклятий! Тобі комсомол рідніший?

— Ніно, ти послухай...

— Не хочу я нічого слухати. Чорт!

— Ніно, так не можна. Давай поміркуємо разом.

— Проклятий деспот! Навіщо було виходити за тебе заміж? Казали ж усі, відмовляли. Куди мої очі тоді дивилися!

Вона падає на канапку і затуляє обличчя долонями. Її плеці конвульсивно здригаються від придушеного ридання.

— Ніно, Ніночко...

— Не смій підходити, не смій!..

Похмурий він мовчки сідає в крісло. Затишна кімната, лампочка з білим, тмінним абажуром. Канапа, килим на стіні... все притягує до спочинку, до лінощів. А тут тобі таке... Базілевич почуває, як десь

у серці закипає в нього маленька бульбашка окропу і котить вище, вище до горла. Він почуває раптом, як ця бульбашка заклекотіла в самі сін'кому горлі і от-от вирветься з його гидкою лайкою, брудом гострих, колючих слів, нестриманим вибуком люти. Тоді він зривається з місця і швидко підходить до вікна. Через тонку фіранку йому видно, як на долоні, у весь центр міста. Безліч золотих вогників поспілталися в кетяги, послалися самоцвітними сузір'ями. А ще далі, аж ген-ген уже нічого не побачиш—там устає ніби якийсь важкий золотий туман, мигтіння далекого сяйва залізничних люксів.

Так приємно відчути на гарячому чолі льодовий дотик віконної шиби! Гнів потроху влягається, вже стигне гаряча бульбашка в грудях. За спиною Ніна часто й глибоко склипнує.

Нащо я справді так гостро?—думає Базілевич.—Воно таки дійсно добре було б піяніно. От тільки гроші... Хіба якось на виплатку. А комсомол?

Він рвучко дістав цигарку й запалив.

— Комсомол, що ж? Та й хто там прийде контролювати, яка в мене обстановка в кватирі, кому це потрібно? А потім... хто ж їм винен, що вони не можуть собі справити гарного одягу, купити... піяніна? Хто ж їм винен, що вони меншу платню одержують? Ясно, що вони дурніші за мене, тому й платять їм менше. Та й потреби ж у мене більші, культурніші.

Він знову чомусь пригадує минулі комсомольські збори.

— Чорт би їх уявя, — думає Базілевич.—Нові збори через тиждень, маю, значить, відпустку аж на сім днів. А піяніно...

— Ніно, Ніночко,—підходить він до неї,—ти не плач. Якось подумаемо... купимо.

Ніна не відповідає. Вона уявляє себе маленькою, зовсім маленькою дівчинкою, яку ніби всі б'ють і ображають, і ніхто не хоче її захистити. Вона почуває потребу бути зараз такою приниженою й нещасною. Й робиться шкода самої себе й вона починає ще дужче склипувати.

II.

Літо, бабине літо! Останні золотаві деньки! Як урочисто й тихо пливе в повітрі біла, срібляста павутинна. Вже давно прокурликали над містом довгою стрічкою журавлі. Гляньте!—Ці клени в привокзальному сквері: вони горять. Вони міняться всіма барвами й відтінками: то золотисто-жовті, то червінькові, то багряні! Вони запалили осінні свічки й прислухаються до останнього палахкотіння. Чуєте, як капає з них золотий стиглій віск: кап-кап-кап... Слухайте! Мовчіть! Відчуйте ще раз це чекання, не розбудіть цього металевого давінкого повітря—вдарите, вони задзвинить і розсиплеся на кришталеві скалки. Літо, бабине літо—прощай...

— Прощай, Колю! Прощай!

В-останнє цілує Наталя. Останнє тискання рук. Скільки їх є тут—комсомольців! Перон живий, він ворушиться метушиться. „Бов, бов”—два рази. Вже й сюрчик просюрчав там десь біля паровоза.

— Колю, пиши!

Здригнулись колеса, здригнувся перон, побіг. І враз став. Тихо-тихо закрутилась голова в Наталі. Вона вже давно приготувалась до цих проводів, у думці давно звикла до них, а отже—чомусь так болісно стиснуло серце і душать сльози.

— Нічого, дурвиця. Це просто так... сквилювалась, хвилинне це. Адже ж Червона армія—школа. Сама ж учора писала плаката.

Вона каже це і ні до кого не звертається. Вона сказала так, сама собі, і дуже дивується, коли хтось біля неї відповідає їй:

— Ну, звичайно. Та й хіба ж це на віки, чи що? Не один Коля, скільки їх поїхало сьогодні!

Ах, це Базілевич, Володька. Значить, вона сказала свою думку вголос. Так, так, не всі, значить, поїхали—ось він тут, лишився. Йому—аж на той рік. І ніби впіймавши її думку, він знову сказав:

— Мені теж на той рік. У цьому році—відстрочка до закінчення ВУЗ'я.

Він трохи помовчав і додав:

— Я по медичній галузі. Хотів до сільгоспу, та... ну його к чорту, воловодсья потім з гречками та з плаугами. Хай дурніші допомагають ядькам хвости волам крутити.

Наталя відчуває, як міцно він її взяв під руку. Великі карі очі раптом наблизились до її обличчя. Щось нове читає в них Наталя. Ні, це вже не той комсомолець Базілевич, якого вона так добре знала. У того були завжди сумні, байдужі овечі очі. А в цього не очі—два довгих гострих шила. Чому це? Що він їй каже таке? А, хіба цікаво Коля поїхав. От це—головне.

Їй ні про що не хочеться думати. Якась апатія опановує всю її істоту. Проводи комсомольців, перон, Коля—все пропливло, змішалось. Раптом нова думка—вона згадала ту білу, сріблясту павутину, що повисла на Коліному кепі. „Бов, бов“. Ударив станційний дзвін і ось уже Коля шле її рукою привіт з вагонного вікна. А на кепі в його—великі сріблясті павутини.

— Ах, осінь,—згадує Наталя.—Осіння павутинна, бабине літо! Павутинка. Наталя так її пам'ятає, до болю. Яка маленька риска, а отже—кинулась у віч, не забудеш. Знову все пливє в голові, туманіє.

— А от обличчя Коліне ніяк не пригадаю, не можу уявити,—думає, лумає. Павутинка знову випливає, перед очі, блищити на Коліному кепі.

— Тьфу, знову вона!. Наталя почуває, що Базілевич її кудись веде. Ах, так—вулиці, брук, трамвай. Додому.

— Наталю. Галочко.

Вона ніби прокидається:

— Що ти хочеш, Володько?

— Галочко, ти сумуєш? Ну, чому, скажи? Все про Колю думаеш?

Вони звертають у якийся скверик. Кілька бабусь із дітьми малчать на лавочках. Діти бавляться обручами, і вабить зір великий, синьо-червоний м'яч.

— Сядемо тут,—каже Базілевич.

Наталя опускається поруч на лавку. Деякий час сидять мовчи. Недалеко за рогом дзвонять трамвай і кричать автобусні сирени. Мимо скверика важко прогупали по бруку колеса бендюга. Права рука Базілевича якось неприродно шарпнулася в бік.

— Наталю, ну, про що ти думаеш?—голос у нього перервливий, здається, якісь посвисти застрили йому в грудях.

— Наталю!

Думка за думкою мигтить в його голові.

Обнати? Ні, не можна. Вона тільки що випровадила Колю. Ще рано, не можна так поспішати. Буде це, буде, але треба поволі, не зразу. Треба дати її звінкнути.

Але друга думка стукає інше.

А чому б і не зараз? Ну, хоч трохи, хоч трішечки. Мов би побратерському, ніби жалючи, мов не навмисне. Трішечки, кінчиками пальців, обережненько...

Його рука вже обіймає її за стан. І раптом він змовк. Щось йокнуло йому в серці, пересхло на мить у горлянці. Кінці пальців натиснули на пружкі, як гумові, груди.

— Тал...очко! Ах!..

Наталя стойть перед ним рівна, струнка. Обличчя її пашиль.

— Як це ти швидко! Не сподівалась від тебе! Не смій іти за мною.

Пішла Наталя. Пішла сквером, поміж лазочками, поміж дітвоюю з обручами. Іде швидко, не озирається. Маячити її синя в'язана кохта. Ось повернула, заховалась за ріг.

— Туди к чорту!—вилаявся Базілевич,—я ж давно знат, що вона—звичайнісінька міщанка. І навіщо було чипати таке... таке...

— Пішла кралечка, гражданин?

Хто це? Схопився з несподіванки Базілевич, озирнувся. Відчув, що раптом чомусь розгубився, зніяковів. Кому це є діло до його справ?

— Скучаєте, гражданінчику?—настирливо лізе в душу той же голос.

Хто це—з першого погляду сказати важко. Чорне куце пальто, майже вище колін відкриває латані штани й на ногах якісь жахливі, драні черевики. На голові старомодний солом'яний бриль, у руках товстелезний, „довійськової якості“ ціпок з мідним потемнілим набалдашником. Рідке, довге волосся з сивиною, висмикуючися з-під бриля, нависає на плечі. Це, певно, якийсь чернець або піп, або з роду довговолосих юродивих, вічних мандрівників од монастиря до монастиря, від одних мощей до других.

Він непомітно підійшов із-заду і сідає на лавку поруч Базілевича.

— Так як, гражданінчику? Пішла кралечка?..

— ?..

Це починає дратувати.

— А ви що, дуже зацікавлені цією подією?—запитує Базілевич, і почує, як раптово в його зростає якась хвиля злости проти цього обідраного довговолосого типу.

— Хі-хі-хі,—сміється тип.—А ви, гражданінчику, не гарячітесь. Ви ж іще не знаете, хто я такий і чого мені треба.

Його улесливий голос, слово „гражданінчик“, це хіхікання—ще більше нервуве Базілевича. Він хоче встати і йти. Але тут скочило щось незрозуміле. Його рука якось сама собою опинилася в грубій, кістлявій руці цього дивного довговолосого. Базілевич бачить просто перед собою дві чорні палючі жарини очей, що, здається, буравцями авіруються йому в мозок. На мить кинулося в вічі все волосате, заросле, як у мавпи, обличчя.

— Що це?—мигтить думка в Базілевича,—бандит, чи що?

І в ту ж мить він чує над собою голос цього незнайомця. Але що за голос? Де поділиться його вкрадливі, улесливі нотки, приниженість, елейність? Яка могутня сила бринить у цьому голосі!

— Сидіть! Чуете? Ви будете сидіти!

А очі! Вони зараз висушать мозок! Якоюсь утомою, безсиллям наливається все тіло. Повіки обважніли, злипаються. Що це?—мигтить десь далеко-далеко кволя думка. І в ту ж хвилину невідомий торсає його за рукав плаща.

— Хі-хі-хі,—знову чує Базілевич його тихий, немічний смішок.

— Просніться, гражданінчику, просніться.

Швидко темніло. Зі сходу пливли важкі волохаті хмари і раптом нависли над дахами, димарями, торкнулися своїми розпанаханими рукарами верховин струнких тополів. По пустельній алеї скверу дмухнув раптовий вітер і закрутів опале листя. Кілька дощових краплин упала, Базілевичеві на лиці. Він рвучко схопився з лавки. Він не уявляв-

що саме тільки що було з ним. Хто ця довговолоса людина в рясі, а зарослим мавпиним обличчям?

Чернець чи піп похмуро сидів тепер на лавці, низько склонивши голову. Його цілок з мідним набалдашником упав і одкотився геть. Базілевичу здалося навіть, що ченцеві очі заплющені, ніби він куняє, чи зморений якоюсь непосильною роботою.

— Ей, ви, як вас? Чого вам треба від мене? — раптом спитав Базілевич.

Незнайомий підвів голову, помовчав і байдуже, знесилено прошептів:

— Чого треба?.. Не знаю, гражданінчик...

Базілевич зацікавлено звів брови. Справді — цей тип починає робитись цікавим. Його чудернацький одяг, дивне поводження, нарешті, це волосате, кирпате обличчя — все притягало увагу.

— Заїдки ви? Хто ви такий? — знову запитав Базілевич.

— Тутешній я, тутешній. Чернець, по милості божії. Чи не знайдеться у вас гривеничка. Багато не треба, а гривеничок візьму.

— А ви що, голодні? Навіщо вам гривеничок?

— Ноги не носять, стомився. З учорашнього вечора як проштрапився, і риски не було в роті.

— Як же ви проштрапились?

— Звичайно. Звичайнісінько, гражданінчик. Чарчина одна, друга — глянь, а кешеня вже й порожня.

— Ви краще не піячили б, а робили, то й голодні не були б.

— Нема ніде роботи, гражданінчик. Та й не личить мені робити чорну роботу. Не звик я. А сімейка в мене теж кричить „давай!“! Теж на шій в мене. Благородна сімейка, жінка піф-паф і донечка Зізі-Мізі, чорт би їх забрав.

Несподіване рішення зародилося в Базілевича.

— Ну, що ж, як голодні, то ходімте підшамнемо щось. Я теж давно обідав.

Чернець охоче згодився. Він хапливо підняв ціпка, для чогось зняв бриля, пригладив долонею пасми волосся й швиденько пішов за Базілевичем.

Рестораничок у підвальному поверсі, брудний і темний. Був ужевечір і скрізь мигтіли електричні ліхтарі, але тут не було навіть електрики. Скупе світло давала невеличка лампа, що була привішена до стіни. Базілевич непомітно полапав у кешені невеличкого бравінга і ввійшов. За ним — чернець. Обое посідали в кутку; Базілевич замовив дві вечері з пивом. Чернець із жадністю поїдав свою порцію. Він з насолодою чавкав ротом, хапливо кусав хліб, здавалося, що навіть щелепи його риплять від такої роботи.

Деякий час сиділи мовчки. Раптом чернець перестав чавкати.

— А признайтесь, злякалися сьогодні в сквері, коли я взяв вашу руку?

— Ні, чого ж мені було лякатись, — збрехав Базілевич.

— Сили мої, сили, гражданінчику. Ось мої руки, дивіться, — він закачав рукава і простяг на стіл висушені, волосаті руки. — Ось руки мої, худі вони, никчемні, а де ж сила моя? Ось тут вона, тут! — він ударив себе кулаком у груди. — В середині в мене, в середині!

Він таємничо нахилився до вуха Базілевича і, озираючись, зашепотів:

— Штуку я таку знаю, ще в монастирі старий схимник вивчив. Що накажу, те й зробить людина. Скажу „спи“ — засне, скажу „цілуй підошви“ — підошви мої цілуватиме. — Важко це тільки мені зараз, важко. Негодяцький я вже зробився, не з кожним можу зробити так,

не слухають. А колись, ще в монастирі, людей сціляв. За двісті верстов навколо слава гула про отця Феодосія. А тепер от... що я? Жебрак!

Він хвилинку помовчав і вже голосніше продовжував:

— А думаєш, сину мій, легко мені жебрачти? У кого? У тих агелів діявола, що червоні зірки на лобі носять? Я дивлюсь, уперед дивлюсь: як іде хто у шинелі сірій, пистоль з боку — не простягну йому руки своєї. Такі зруйнували монастир, такі викидали мощі святі на сніг, ченців рушницями розгонили. Буде глазувати такий з моого лиха. Як іде хто з портфелем під рукою, цигарка стримить у роті — не простягну й такому руки. Дуже великорозумний він, дуже забагатів, хоч і пика в нього репана, мужицька. Не вірить у бога такий, ніколи не подастъ ченцеві, одвернеться. От я й дивлюсь — старенька бабуся завжди подастъ, попрохав помолитись за чиюсь душеньку. От у бабусі й просити не соромно!

Він тримтачою рукою налив пива в шклянку і одним духом випив.

Базілевич не спускав очей з цієї дивної людини, і боявся пропустити хоч одне її слово.

— Після того, як спустошили мій монастир, — продовжував чернець, — я пішов блукати. Де я тільки не бував, сину мій, де я тільки не виходив!..

„Сину мій“ після „гражданінчика“ сподобалось Базілевичу.

— Як це дивно якось, по біблійному, — думав він. — І яка швидка зміна: був „гражданінчиком“, а після пляшки-другої пива вже — „сину мій“.

— Занесла мене доля до Криму, — розповідає чернець, — не знаю вже яка доля — щаслива, чи нещаслива... А тут жах такий навколо, більшаки з зірками на лобі пруть силою несчислимою. Полковника одного вбили, плаче жінка, плаче дочка. І грошей нема. В пух програвся перед смертю полковник. А тут морем тікати треба. Не втекли. Ходить полковничих з дочкою по березі, та охають, та ахають... А тут я. Молітись, кажу, — треба! Страшний суд скоро! Та сувро так до них: навколоюшки! Полковничих зразу стала, а дочка її дивиться на мене, очі вилупила. Взяв я її тоді за руку, так як тебе оце сьогодні, сину мій, узвав її за руку, пропизав поглядом, силою своєю дихнув. Моліться! — кричу. Впала й дочка навколоюшки, молитися стала. А полковничиха: — Хто ти, святий отче? — До себе запросила.

Лишився я в них жити. А тут із зірками червоними прийшли. Завітали й до полковничих. Все баражло, що лишилося, до нитки забрали, сину мій. До ниточки! Жалко мені їх стало. Голодні — ні крихти хліба, нічогісінько. Молітись, кажу їм. Упали вони навколоюшки, а я пішов жебрачти для них. Приношу ввечері хліба, сала трохи. Накинулись, як ворони, ідять.

Так щось із місяць тяглося. А потім дочка, панянка, скигліти почала. Схудла, зсохла, не може винести такого життя. До пундиків потягло, до убрання розкішного. Приходить одного разу, а з нею один у шинелі, в червону зіркою. Провела його швидше до другої кімнати, зашіпнулася з ним. Дав мені ранком папірця зелененського. Написано на ньому, що то — гроші. Скопів я того папірця, розірвав у неї на очах: „Печуть мене, — кричу, — твої гроші, проклята блудниця“!

Знову з тиждень нічого, тихо-мирно. Коли дивлюся, в Зізі вже хусточка шовкова звідкілясь узялася. Де взяла? — допитую. Мовчить, очі в землю вступила. Повага ще до мене була, ще боялася моєї сили чудодійної. Все зрозумів я. Зрозумів, звідки в неї та хусточки. Повернувся, мовчки пішов, схиливши голову. А потім майже щодня пішали гості, гуляння.

ЦЕНТРАЛЬНА
— НАУКОВО-ДІЯЛЬНОСТНА —
БІБLIOTЕКА

Мати спочатку умовляла, плакала, а потім і сама, за компанію, як збереться товариство, тягне винце за столом. Я тікав у такі дні з дому. А тепер уже звик. Тепер я вже не той, що був раніше...

Набридо Зізі в Криму, захотілось у столицю. Переїхали сюди. І я з ними,—звик. Почав горілочкою бавитись... Ех!..

Чернець важко зідхнув і схилився на стіл. Непорушно мовчазно сидів Базілевич. У другому кутку ресторанчика голосно сперечалися про щось троє в шкіряних куртках і безперестанно кружляли пиво. За буфетом дрімав і здригався високий, худий буфетчик. Лямпа чаділа.

Базілевич раптом відчув у собі страшну нудоту. Брудна обстанова, цей гідкий, обіданий чернець, розілляте пиво на столі, вонюча лямпа— раптом ніби хлюпнули на нього якимсь брудом, огидою.

— Чого я пішов сюди?—подумав він, і швидко встав. Чернець здивовано підняв голову.

— Куди ти, сину мій?

— Іду, треба йти.

Базілевич швидко розрахувався за вечерю й вийшов. На порозі він на хвилину обернувся. Чернець щось вигукував і намагався підвистися з-за столу.

— Гражданінчик, гражданінчик! Як накажете подякувати вас за вечерю?—почув Базілевич услід і коли, не відповідаючи, він стукнув за собою дверима, з ресторанчика аж на вулицю докотився п'яній черничий регіт.

Базілевич швидко йшов. Він якось зовсім не думав про що зустріч і про вечерю з „типом“. Зразу якось не було думок, і тільки вже на другому кварталі яскраво блиснув спогад про сьогоднішні проводи комсомольців-призовників. Важким передчуттям стиснулося серце. Базілевич думав про те, що на той рік, уже певно ніякої відстрочки йому не буде, і доведеться йти до армії. Від цієї думки величезна туга охоплювала всю істоту.

— Бути червоноармійцем,—думав він,—удягати вонючі штани й гімнасторку, спати в одній кімнаті з простими хамами, з якими сідуть парубками! Це ж—жах!

Якось несподівано для самого Базілевича зринуло це слово „хами“. А в тім воно не викликало в нього жодного протесту чи заперечення, навпаки—через якийсь момент він ще раз подумав:—а що ж, хами й справді. Факту заперечувати не доводиться. Хами й хулігани, яких беруть до армії в „обробку“.

І вже нові думки лізли в голову.

— Справді, хіба це не насильство, не моральне приниження? Беруть освічену, інтелігентну людину і заставляють її два роки чистити кияшки з-під коней, тупцювати під команду якогось малописьменного мужичка ройового, їсти кандрор з чорним „солдатським“ хлібом і що-суботи показувати на огляді полові органи якомусь „коновалу“ лікпому!

І він відчув себе таким нещасним, приниженим і прибитим.

У царській армії і то не було такого зиущання. Там гімназистів відразу офіцерами робили, а в нас... І це тим більше, що в нас так мало освічених, культурних робітників в армії.

Базілевич уявив свою теплу, затишну кватирку, і йому стало дуже шхода її кидати. Проміняти на рік чи два своє спокійне життя на муштровку, чорний хліб та на щохвилінну підлеглість кожному, починаючи від ройового до командира полку,—здавалося для Базілевича неможливим.

— А що як трапиться війна?—подумав він.—Заб'ють же, обов'язково заб'ють або задушать газами. Куди нам до буржуазної техніки?

Він пригадав Ніну, і найстрашнішою йому здалася розлука з дружиною.

— А Наталя? — майнула думка. Майнула й розтала.

Дружину він і досі кохає, а Наталя так... просто хвилинна гостра насолода, щоб не притупились нерви і не згубити смаку до свіжини.

— Звичайно, тут тільки тіло, — міркує Базілевич. — На біса мені її „душа“? Ех, чорт, як я її сьогодні так обняв необережно?

Він згадав, як подалися в Наталі під його дотиком гумові груди, згадав її округлі, як виточені, ноги і втягнув у себе слину, що почала густо збиратись у роті.

III.

Швидко й непомітно промайнули для Колі Шпака перші два місяці в армії. Ще коли їхав сюди, в це невеличке Подільське місто, він байдуже розглядав у вагонне вікно голу стерню та далекі сині смуги лісів. На серці наче ворушився якийсь кусючий червячок і викликав цю похмуру байдужість. Так, байдужість, бо навіть суму не було. Все здавалося таким звивим, непотрібним, і до бридоти нудним. Якась товста єврейка, що сиділа в вагоні напроти Колі, пильно подивилася на його й обережно запитала:

— А чи не болять у вас зуби, скажіть, будь ласка?

Коля не пам'ятає вже, що він їй відповів. І тільки тоді вже, коли всіх призовників зустріли на станції червоноармійці з політкеровником, тільки тоді він ніби прокинувся після розлуки з дружиною і рідним містом.

Швидко нове життя цілком положило Колю Шпака. Традиційні десять днів у карантині, потім шинеля, „будьоновка“, рушниця, „клинов“ — все це було не знайоме, цікаве, і викликало безліч нових думок і почувань.

Ще в карантині Коля потоваришував зі своїм сусідою по ліжкові — Йоною Соломенком. Йона був тихий сільський парубок з волячою силою. Аж страшно робилось, коли подивишся на його широчезні могутні плечі, на здоровенні важкі руки й голову, що скидалася на округлого чавунного казана. Вся вайликувата постать Соломенка нагадувала здорового ведмедя, та може й характером своїм це був дійсно ведмідь. Тихий і спокійний, навіть соромливий, він ніколи нікого не чіпав, але коли роздратується — тоді краще не підходить до нього.

Коля й сам не зінав, що його так вабил в Йоні. Може якраз ота воляча сила, філософський спокій Йони, бо сам Коля був худорлявий і малосильний.

Часто після вечірньої сурми, вже полягавши, обидва хлопці довго розмовляють між собою, згадуючи то події минулого дня, то розповідають один одному про свое життя „там“, дома.

Здебільшого розмова починалася тим, що Йона, стягаючи з ніг чоботи, запитував:

— А як це воно там... дома? Оде вже, мабудь, повечеряли, мати прядуть, батько ложку майструє.

Часто розмова затягнеться довше. ніж звичайно, коли вже всі в касарні поснули, тоді, розмірено стукаючи важкими чобітами, підходить вартовий і просить не порушувати тиші балачками.

— Хто там зуби чеше? А ну, тихше! Порядку не знаєте чи що, — каже він сердито, але в його голосі чутно приховане бажання самому оде „почесати зуби“, бо до зміни ще далеко... Ой, як далеко!

Незабаром після виходу з карантину всіх поповненців розташували по чотах і тоді надійшов той урочистий день, коли кожний молодий червоноармієць мав одержати собі коня, бо частина, до якої попав Коля, була казалерійська.

Командир високий, чорнявий, з вусиками вгору, повів свою чоту до стайні.

Колі попався гарненький, вороний коник „Европеєць“. Він косив гарячим вишневим оком і бив у землю переднім копитом. Коля несміливо, з таємним замирянням серця, підійшов до нього і ледве торкнувся рукою оксамитної шії. І диво! Коник ураз стих, присмирів, і почав совати мордою Колю в те місце, де звичайно бувають кешені. Саме в цю хвилину підійшов командир.

— Ну, ну, сміливіше, товаришу Шпаче! Кінь смирний, бачите— шукає по кешенях, думає, що в вас є хліб або цукор. Попередній його хазяїн не шкодував для нього цих ласощів.

Пішли дні навчання й праці.

О п'ятій годині ранку вже будив сурмаch на прибирання до коней.

— О, засурмив уже архангел!— жартували червоноармійці, потираючи заспані очі і вдягаючись.

Як не хотілося вставати в цей час! Здається, все б віддав, аби поспати ще хоч хвилинку. А тут відразу ж з-під теплої ковди треба було йти на двір, на холод, прибрati в стайні і чистити коней. Було вже справді холодно, бо недавно випав сніг, ударили морози, і встановилася сурова зима.

Одного разу Колі прийшла черга вартувати на стайні. Вартовий призначався один на цілу ніч, на тридцятеро, а то й більше коней.

Коля промостиився в кутку на паку пресованого сіна. Він закутався в шинель, і добре вгрівся. Коні мирно собі хрумали, брязкали чembурами і зідхали.

Вгрівши, Коля непомітно для себе самого заснув. Прокид його був трохи незвичайний. Він раптом відчува над собою гарячу пару від дихання якихось тварин. Уразувесь сон злетів з очей. Коля помацав навколо себе руками (ахтар потух) і зразу ж яскраво уявив своє становище. Коли він заснув, кілька коней одв'язалися й почали сникати з під нього паку. Врешті він зовсім з'їхав на долівку, а над ним тупцювалися коні і хрумали запашне сіно.

Коля пам'ятає, як він тоді злякався. Обережно продерся він між кінськими ніг, по-під їхніми животами, налаштував ахтаря й засвітив. Тут перед його очима стала картина жорстокого розгрому: сіно було все розсмікане і пучки його валялися по всій стайні. Великої торби з овсом не було. Він знайшов її по овсяній стежці на долівці аж у другому кутку.

Це був добрий урок — не спати під час вартування, навіть кращий за позачерговий наряд.

Коля розповів про цей випадок Йоні. Обое весело сміялися, і Йона, мов велетенський гусак, кілька разів пускав своє низьке гоготання: „го-го-го“!..

За два дні на тій же стайні трапилася пригода і з Йоною. Йому довелося стати на деякий час ветлікарем, або вірніше, повінальною бабкою біля кобили „Натали“. Йона тієї ночі був черговий по стайні і всі здивувались, коли ранком біля кобили знайшли чудового, маленького жеребчика.

— От тобі й маеш! — жартував комочоти, — думали, що приведе не раніше, як за місяць, а тут тобі за одну ніч! Це ви, товаришу, Соломенко, певно, щось тут зробили...

Йона стояв і тихо, одними куточками губ, соромливо посміхався. Кобила „Наташка“ безперестанно щулила вуха і тихо тряслася до свого лошати.

* * *

В суботу ввечері до касарні прийшов шеф — студентки місцевого підтехнікума. Давно вже чекали на них червоноармійці, і коли ленкуток наповнився свіжими, бадьорими голосами шефа, швидко утворився якийсь теплий дружній зв'язок, що виявився в тому невимушеному, широму тоні розмов, суперечок, веселому реготі й жартах, що часто буває в якісся дружній, близькій компанії.

Дівчата студентки забирали до себе найпильнішу червоноармійську увагу. Не дивлячись на те, що багато червоноармійців кожної неділі мали змогу брати в комлоти відпустку до міста, все ж більш-менш ізольоване життя в касарні давалося в знаки. Але в поводженні з дівчатами всі вони були справжні лицарі, чесні й услужливі, так що вавіть не можна було і помислити, що ці люди дома в себе вміли тільки тримати чепігу чи молота. Один тільки комірний Харченко спробував запустити якогось цинізму, але його товарищи швидко примусили прикусити язика.

Вирішили випустити експромтом живу газету і влаштувати вечірку самодіяльності. Газета провалилася зразу ж, бо ніхто нічого не дав до неї, крім політкеровника. Але самодіяльність кожний виявив як найкраще. Перш за все той же циник Харченко заграв на гармонії якусь веселу танцюристу річ, яку він називав „попурі“. Найменший на зірці з усієї чети червоноармієць Заєць пішов навприсідки.

Один із „шефів“, трохи шкutilьгаючи, вийшов на середину і прочитав „Каменярі“ Франка. Студента попросили ще щось продекламувати. Він почав був „Єсть на Волге утьос“... але на прикінці забув вірша, постояв-постояв, пригадуючи, і непригадавши, засоромившись, пірнув між товарищів.

Летюча поча ввесь час гуляла між присутніми, майже всі зробили собі з паперу і почепили до грудей квиточки з числами аби тому, хто розносить листи, легше було знайти адресата.

У Колі ця вечірка чомусь розбуркала не веселоші, а старий сум за рідним містом, за дружиною, за товаришами. Він якось непомітно відійшов у куток і сів на віконну лутку. Давній, знайомий настрій повної байдужості раптом знову опанував ним. Не хотілося ні балакати, ні думати. Гамір і голосний сміх у ленкутку здався таким порожнім і нудним.

Хоч би вже розходилися швидше чи що, — тоскно подумав про шефів. І в цю хвилину щось зашестіло в його руці.

— Чому ж ти не відгугаєшся? Питаю-питаю — в кого десятий номер, а ти мовчиш! — і червоноармієць-поштар поклав у Коліну руку невесілчого агорнутого папірця.

Від кого це? — подумав він, розгорнув і прочитав:

„Шановний товаришу! Хочу балакати з вами.

Та, що стойть напроти вас, біля скриньки
для запитань“.

Коля хутко поглянув перед себе. Дійсно — напроти, під стінкою стояла дівчина. З першого погляду вражав бархотовий погляд її темно-каріх, глибоких очей. Гляне і здається, що ніжним оксамитом проведе по щоці, по лобі... Два чорних рухливих червячка лягли над пухнатими віями і збіглися до купи на перенісці. Тверді, чіткі риси губ і вперте тверде підборіддя. Світло-каштанове волосся, місцями ж золотаве, зібрано в акуратну зачіску.

Коля хотів скочити з лутки, але в ту ж хвилину дівчина вже сама підійшла до нього.

— Перш усього, товаришу, скажіть мені, як ваше прізвище?

— Шпак.

— Так от, товаришу Шпаче, мушу вас попередити, що ви нічого, будь ласка, такого не думайте. Я просто хочу познайомитися з вами, бо ваше обличчя надзвичайно нагадує мені моого брата... Подібність просто неймовірна — двійник!

Щиро, невимушено вона розпитала Колю про його родину, про його життя. Коля й не зчувся, як і сам почав закидати нову знайому цілім водограєм запитань. Де подівся його нудний порожній настрій. Одразу вся ця вечірка набрала змісту якоїсь хвилюючої любовної атмосфери.

Як усе це швидко скойлось! Ось вона, ця незнайома студентка з оксамитом очей — сидить поруч ньо-о, червоноармійця, Колі Шпака. І от йому чомусь весело, радісно, він сам не вірить, що чверть години тому він самітно сумував на віконній лутці. Він уже підмітив кілька прихованіх заздрісних поглядів своїх товаришів.

І раптом Коля відчуває, що вона, ніби це не навмисно, міцно притиснула свою ногу до його коліна. Він трохи здивований, він навіть запнувся на слові. Тоді в свою чергу здивувалась вона. Зіп'ялися вгору два чорних рівних червячка над очима, і оксамитовий дотик очей торкнувся його широко відкритих вій. Мужнє, тверде підборіддя, здається, ще більше скам'яніло. Вона посміхнулася і зараз же відірвала свою ногу. І в ту ж хвилину ця її посмішка і рух ноги скаламутили в Колі хвилю чи то самолюбства, чи просто юнацької, хлоп'ячої зухвалості.

Чому вона так посміхнулася і навіщо зараз же відірвала ногу, — подумав Коля, — і яка це посмішка — глувадива чи...

Він приник і обережно натиснув на її коліно. — Хай не думає, що я — не мужчина!

Але що це? Вона знову сміється, знову глувування засвітилось у її зініцях? Ні, це тільки мить — це тільки здалося. Коля напружує зір, вдивляється в її риси, силкується щось упіймати в них, раптом застигає. Що це? Її губи тихо затримтіли, стріпнулись вії і впали. Невимовний смуток кладе різкі тіні на її обличчя. Вона каже так тихо, так спокійно й просто:

— Навіщо ж даремно дратувати себе, коли однаково нічого не буде?...

Знову стріпнулись вії, і знову впали, і в куточках губ зворушливо тримтять, як шелехи, недоказані слова.

Він узяв її за руку і нестримно запитав:

— Навіщо ви так кажете?.. Чому ж, чому... не буде?..

Смуток не сходить з її обличчя.

— Як вас звати?

— Микола.

— Микола, Коля. А мене — Соня Бондар. Ну, от і все. А тепер — прощайте... чи може...

— До побачення, — перехопив Коля. — Звичайно, звичайно лише до побачення.

— Ну, тоді — до побачення. Наши вже збираються.

Вона рвучко, по хлоп'ячому, простягла йому маленьку, але тверду, грубу руку. Якась буйна радість раптом опановує Колею. Він не випускає її пальців і піднесено, аж занадто голосно, каже:

— Е, ні, так усе ж таки не годиться... Соню! Де ж ми побачимося ще?

Вона хвилинку думає, морить лоба, гладить оксамитом своїх очей.

— Знаєте педтехнікум? Ну, от, увечері й приходьте. Я в жіночому житлогурткові.

От її вже нема, вона вже пішла, а Коля все бачить її темні очі і це дивне, надзвичайне, кам'яне підборіддя.

IV.

Зранку Базілевич посварився з дружиною. Вона впала на канапу, вигукуючи образливі слова, а він грюкнув дверима й, не снідавши, побіг на посаду. Він працював в одній центральній торговельній установі і одночасно вчилася в ВУЗі. Навчання було погане, бо ввесь час одряпала посада.

Сьогодні, певно, був день неприємностей. Чергова сварка з дружиною і... осередок. Ах, цей осередок!

Базілевич старано пригадує всі подробиці, як і що сказав йому секретар, і чуття обурення все більше й більше примушує пульсувати в скронях кров.

Так, секретар осередку просто сказав:—ти, Базілевич,—інтелігентик, звичайний інтелігентик. І потім відрив від осередкової роботи...

Він і раніш чув це слово, але ніколи не обурювався, коли його хтось так називав. Це слово просто не робило на Базілевича жодного враження. Тепер же—дивно, воно ошпарило його, вразило в саме серце, але зовсім з іншого боку.

Він не заперечував, не жалкував.

— Ти кажеш, що я інтелігентик,—майже голосно розмовляє Базілевич сам із собою,—так, ти цілком маєш рацію: я—інтелігент. А ти хто? місить він у думці ногами секретаря.—Хто ти, відповідай? Жидлик. Кацавейчик! І от я повинен коритися якомусь Авруму?

Приирство клекоче в нього в грудях. О, як він зараз ненавидить їх усіх, як він зараз зневажає всіх членів осередку! Як шипить на його вустах це слово „жидлик“!

— І правда,—kipить він,—правда, дійсно—жидлик! Всі ж вони жидники.

Це був вибух люти, люти безсилої, зі слиною на вустах, тієї захованої люти, з якою убійник, що підкрався ззаду, б'є свою жертву ногтем у спину. Це вже була зневавість не до „жидликів“, а до комсомолу. І мабуть, сам Базілевич знате це, але глибоко таїв у собі і зневавість, і цю думку. Він хотів лишитися в комсомолі, боявся виключення, бо це могло кепсько відбитися на його службовому стані, та і в армії... хто його знає, як... Коли буде комсольцем та проліз якось до партії, то і в армії буде згодом якимсь начальничком. А на той же рік уже, певно, ніякої відстрочки не буде, доведеться йти.

Такі думки лізли Базілевичу в голову, коли він повертається з зібрання. Саме тоді його догнала Наталя, і обое пішли поруч.

Ішли деякий час мовчки. Швидко вечоріло, і в морозному повітрі все здавалося таким чітким і ніжно-синім. Як чарівні краєвиди, пролітали яскраво-освітлені трамваї, металевим тембром вигукував на розі біля собору гучномовець.

Два місяці минуло з того часу, як в-останнє проводив Базілевич додому з вокзалу Наталю. З того часу він її бачив тільки на осередкових зборах, і вони майже не розмовляли між собою. Після випадку в сквері, коли Наталя ображена пішла від нього, Базілевич намагався взагалі уникати будь-яких розмов з нею, так само, як і вона з ним. Сьогодні розмова в них теж не клеїлась. Догнала його Наталя просто випадково, вертати або обминати було запізно та й ніяково, і от обом довелося знову йти поруч.

Розмова спочатку крутилася навколо сторонніх речей. Потім Базілевич запитав про Колю, як йому живеться в армії, чи часто він пише звідти листи. І тут сам згадав, що й досі не написав до Колі жодного слова, не дивлячись на свої обіцянки писати.

— НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

Де-далі розмова набирала жвавости, зникло почуття піяковості. Базілевич почав жартувати і Наталя сміх дзвінко затарабанив у слухові перетинки.

— А вона така ж, як і раніше,—думає Базілевич.—Ах, ти ж люба, мила Наталичко!

Йому приємно було в вечірніх морозних сутінках іти поруч з пією-стрункою, веселою дівчиною, до якої був у нього якийсь потяг. Базілевич сам не раз помічав, що коли не бачить її—нічого, байдуже, коли ж почне її голос, її кроки, побачить її рівний, стрункий стан, її пукаті очі, якось солодко стиснеться на мить серце і тиха незрозуміла тривога попливє, розлітеться в ногах.

Наталя вже зовсім оговталась, ій навіть гарно було жартувати з чоловіковим товаришем, вона почувала, як ласкаво щипає її за щоки шороз, як вона червоніє від цього, і їй робилося ще веселіше.

За два місяці вона вже досить добре призначається до розлуки з чоловіком і хоч часто писала йому листи і так само з нетерплячкою чекала звісток від нього, все ж таки вже зник її гнітючий смуток перших днів розставання, і де-далі вона почала частіше шукати розваги для себе і знаходити в собі хвилини безтурботного сміху й радості. Непомітно для обох підійшли до воріт будинку, де жила Наталя. Зупинилися. Вона, ніби чекаючи чогось, непевно простягла руку.

— Ну...

Базілевич нерішуче взяв її холодні пальці.

— Змерзла, Наталичко?

Сказав це й зупинився. Він відчув яка сила почуття винадає відсподівано для його самого в ці слова.

Мовчала й Наталя. Вона не зрозуміла, від чого так затримтів голос у Базілевича і чому він раптом замовк.

— Наталю, можна до тебе... хоч на хвилину?—нарешті запитав він. Вона, здавалося, щось обмірковувала.

— Що ж, заходь... але тобі буде в мене, певно, скучно, гляди, щоб потім не каявся.

Він весело відповів, що скучати не буде.

— Хай наші вороги скучають, Наталичко. Вороги та діти. А ми з тобою ще—цвіт, молодість,—казав він, піднімаючись темними східцями.

Наталя відімкнула двері. Увійшли. Різко вдарила в вічі після темряви електрика. Кімната була велика, але дуже вбого обставлена. Стіл, два стільця, в кутку ліжко-дачка, і все. На підлозі якась ряднина замісць простилики.

Базілевич згадав свою затишну й гарно, навіть комфортабельно мебльовану квартиру з двох кімнат, і йому чомусь стало до болю жалко Наталі. Він мовчки сів на стільця.

— Ну, от і мої хороми!—жартувала вона.—Тепер сиди тут і чекай, поки я ось нагрію чай.

Вона тут же на столі запалила примуса й поставила на нього чайника.

Примус шипів, Наталя вешталаась по кімнаті, а Базілевич якось застігло, мов кам'яний, навіть не кліпав очима, задивився на синій вогник під чайником. Про віщо він думав?

І тут за стіною почала грati скрипка. Ніби хтось зачепив серед тиші тутого натягнену срібну струну. Вдарив звук один, другий—і завмер. Лише на мить. І враз знову розіпнулася висока, тужлива мелодія. Не-відомий музика за стіною грав якусь сліпучесиню, далеку пісню.

Гей, ви, гори! Гей ви, скелі, пустирі! Яка глухина! Скажіть, які ве гори? Ні, не гори. Мовчіть,—це безмежний, синій степ. Як вам не соромно—ви не впізнали України!

Ви чуєте сопілку, ви бачите старого чабана й отару овець. Це все—далеко, і все завіяно, все—синьо, і вівці здаються тільки маленькими, рухливими крапками. Нема кінця. Нема краю.

Подивись: там десь небо впало на обрій—і там, мабудь, кінець. Ходім! Поспішай, брате! Ах, пусто, завіяно, синьо! А ти ж казав про неизнаний гуркіт, про скрегіт валіза? Де ж твої рейки крицеві, твої гули, твої димарі димограеві? Де, брате? Стоїш ти, схилив голову і мовчиш? Де, брате? Мовчиш, і не знаєш сам. Стоїш, а ноги твої давить земля, і чоботи твої важкі, юхтові барвінок обплутав, чебрець пов'язав, як зеленими ланцюгами. І от стойш ти закутий, розгублений, між мурів кам'яних і благаєш: пусті... Хай тебе доля пуститься, брате!..

Музика за стіною грав. Уже не одну, не дві срібних струни натягнено—скільки їх! Хіба можна впіймати? Тисячі їх бринять, дзвонять, захльобуються. І раптом—що це? Луснув звук, обірвався, впав. Фальшивий звук! Фальшива, непевна струна.

— Ах!—несподівано вирвалось у Наталі. Замовк за стіною невідомий музик. Здригнувся Базілевич. Смертельна туга раптом охопила його. Він озирнувся навколо, хитнув головою, ніби хотів її вдергати під страшною вагою тяжких, як величезний молот, тяжких дум.

Наталю,—тихо покликав він.

Вона швидко позирнула на нього й застигла. Базілевич був блідий, аж посинілій. Дві борозни-зморшки лежали на лобі. Очі блукали.

Наталю,—проказав удруге він.—Чи тобі було коли таке, як от здається, що тобі не вистачає раптом повітря. Коли раптом ти озирнешся і бачиш, що навколо пусто, порожньо. Розумієш, порожньо? І ти одна. Одна—однісінська! І нікуди піти, нікому не можна сказати жодного слова. І це так на віки. Чи ти розумієш мене?

Вона мовчки кивнула головою.

— Наталю,—продовжив він із якоюсь жагою.—Наталю, ну, як треба жити, щоб усе збегнути, щоб збегнути саме життя й смерть? Та їх життя?... ну, на чорта воно кому потрібне? Кому воно потрібне? Де ж ця розгадка, Наталю?..

Знову за стіною заграла скрипка. І дивно—і Наталя, і Базілевич раптом відчули: з якою напругою, з якою тривогою прислухаються вони до гри.

Як тихо! Вони чують навіть, як кліпають одне в одного віки, як лопатять слухові перетинки. Яка тиша! І як страшно, як смертельно впевнено і суворо заграла в цій тиші скрипка.

— Яка тиша! І примус потух,—майнула в Базілевича напівсвідома думка.

Скрипка грала.

Ось... Ось...

Обое зціпили зуби. Ось зараз це місце... Ось!..

Стогін вирвався в Наталі, чи то так заскрипіли зуби... Знову, знову ця фальшива струна! Проклятий, чужий звук!

Обое сиділи принижені, виснажені, а музика знову почав свою гру.

Тихо впав перший звук, за ним другий, третій... Все вище й вище. Ось вілокремілась якась тонюсінська висока нота й розтала десь угорі. Далі, далі... Швидкими колами, майже невловимими, кружляли звуки. І ось докотились до непевного місця. Тривожно зойкнув лучок і раптом переможний, бравурний мотив хлюпнув, як водоспад.

— Ось воно, ось, ось...—схопилась Наталя. Її пукаті очі блищають мов кришталі, вид пашів.

— Я знала, я знала!—ляпала вона в долоні.—Я знала, що він скінчить!

І враз скрипка змовкла. Запанувала тиша. Стало ясно, що не чути шипіння примуса.

— А примус потух! — скрикнула Наталя й кинулась його запалювати. Але Базілевич підвівся.

— Чого ти, Волько? — кинула вона на нього очима.

Він мовчки підійшов до неї і взяв її за плече.

— Не треба, Наталю, примуса. Не треба. Хай потім.

Він злегка притиснув її донизу.

— Сідай, краще. Сядемо тут. Скажи, хто це так грав, не знаєш?

Вона слухняно сіла на ліжко й намагалася зрозуміти, що він хоче.

— Це один студент, він часто грає — мимоволі відповіла.

— Студент, — якось їдко посміхнувся він. — Вже візнала хто. Да-а, студентіки іграють і поють...

Вона ще раз зиркнула на нього.

— Волько, що з тобою? — запитала.

Він поклав руку на лоба.

— Сам не знаю. Чогось розболілась голова. Крутить отут. Ти нічого не матимеш проти, коли я трохи полежу в тебе?

Не чекаючи відповіди, він похилився за її спину й ліг.

— Коли так, то й дозволу не треба було питати, ти по-домашньому, наче в своєї дружини, — ніби жартуючи сказала вона, і встала.

Згадка про дружину неприміенно різнула Базілевича.

Вона, мабуть, чекає мене зараз, а я тут, — подумав він.

— А в тім, хто ж їй винний. Хай і собі десь шукає розваги, хіба я їй забороняю? Ми ж не схимники! — спробував він одурити себе і в такий спосіб заспокоїти.

— Наталю, чого ти встала? Іди сюди, — покликав він.

— На вішо я тобі потрібна? Я зараз запалю примуса.

— Іди, будемо вдвох слухати скрипку.

— Ніхто зараз не грає.

— Але ж ти чула, як грав? Чула, Наталю? Ах, Наталю! Невже ти не зрозуміла тієї гри? Невже тобі чужа та жага, невже ти як слимак, залізла в свою шкаралупу і... але ж це неправда, я бачив, як ти мінілась під час тієї пісні, я бачив, що ти зрозуміла заклик.

Вона посміхнулась:

— Ну, і що ж ти хочеш?

— Я хочу, щоб ти сіла біля мене.

— На вішо? Для того, щоб ти мав змогу обняти мене, розігнати собі трохи кров? — несподівано сказала вона.

Він завагався одну мить — що відповісти їй. Іти манівцями — однаково вже вона розгадала його план. Це тільки затягне справу. Краще, бути одвертіше, але все непомітно мастити медом. Він підвівся на лікоть, зробив журне лицє й гірко посміхнувся:

— Наталю, коли б ти знала, як тяжко мені чути від тебе такі слова! Як тяжко, що ти не розуміш мене, помиляєшся.

— Нема чого розуміти.

— Ти так думаєш? запитав він, не знаючи, що сказати далі. — А я от ні. У мене зовсім не те. Зовсім інша думка.

Хвилинку обое мовчали. Базілевич продовживав:

— Справді, Наталю, я хочу, щоб ти була зараз біля мене поруч, бо тоді, ти сама знаєш, утворюється такий затишний, дружній настрій. Хочеться обмінятися своїми думками, хочеться розказати про щось таке... таке... ну, високе, чи що. І потім: що таке обійми, що ти їх так бойшся. Це ж звичайне явище в людини. Звичайно, не в кожній, бо хам, грубий який небудь бовдур, обіймати не буде.

— Бовдур облапить,—так? Діло то однакове, хіба назви тільки різні—то обійми, а то лапання. Згодний, Волько?—ніби доброзичливо кинула вона.

— Але ж, Наталю, і суть цілком різна. То чутлива людина, культурна, ніжза, а то—хуліган. Це ж величезна ріжниця.

— Однаково. Всім вам одного хочеться.

— А вам, Наталю, хіба ніколи не хочеться?

— Так на те ж і чоловік є, дружина в тебе.

* — А от же зараз у тебе нема чоловіка. Ще цілий рік чекатимеш. А час іде, а молодість летить, ой, швидко летить, Наталю.

Вона раптом повернула голову.

— Шо ж ти, замісьць чоловіка хочеш? Я ще тоді, пам'ятаєш, у сквері, добре зрозуміла тебе. Ти звичайнісінький півень, кнур.

Він скочив з ліжка. Рвучко, рішуче підійшов до столу й схопив ножа.

— Наталю, на!—простяг ій.

Вона здивовано зняла брови.

— Ніж?

— На, візьми.

— Навіщо?

— Забий мене, застроми в серце; мені легше буде, а ніж слухати такі слова,—простягав ій ножа, ніби від величезного хвилювання тримтів.

Один момент і він так увійшов у цю ролю, що сам повірив уже в ширість своїх слів і вчинків.

— Чого ж ти мовчиш? Чого стоїш? Бери, бий!—благав він.

Вона повернулась, вихопила в нього ножа й жбурнула в куток кімнати.

— Ти що, здурув?—тихо промовила, і скилилась над столом.

— Піддається, чи що?—майнула в Базілевича думка. Він швидко сунувся до Наталі й поклав ій ззаду на шию долоню. Шия її була тепла, оксамитова. Приємно лоскотав ніздрі, ледви вловимий запах волосся й дешевенської пудри. (Наталя іноді пудрилась. „Щоб шкіра не шкарубіла од вітру”—казала вона).

— Наталю, Талочко, прости мене, коли я налякав тебе,—просив він і подумав:—поцілувати в шию, чи ні.

Торкнувся ії волосся, погладив плече. Вона нерухомо сиділа за столом, скилившись на руки. Тоді він зважився. Одним рухом перекинув ій голову і вп'явся в губи. В ту ж мить вона вдарила його кулаком правої руки по лобу.

Як опечений, він відскочив.

— Міщанка!—люто вирвалось у нього.

Вона стояла на другому кінці столу, бліда, обурена:

— Як ти смієш так поводитись зі мною? Думаєш — із повією зустрівся?

— Та будь ти... проклята, міщанка. Одчепись від мене, цур тобі пек!—шепотів він, натягаючи на ходу гартуза й застібаючи гудзики пальта.—Будь ти неладна!

Він сильно грюкнув за собою дверима.

* * *

Вечір був синій і давінкій. Дзвиніло все: і трамвай, і кроки на тротуарі, і давіночки біля дуг у візників, і голоси хлопчаків, що вигукували газетні новини. Навіть біла пара, здавалося давніла, внаїтаючи з рота.

Базілевич швидко йшов у натовпі поза осяяні, бліскучі вітрини крамниць. Різноманітні почуття грали на його серці, як на бандурі: і ображене самолюбство, і досада на себе, на свою невмілість узяти Наталю, „заговорити її“, і зневависть до цієї „міщенки“, як він її тепер звав.

— Ах ти, кисломонка воюча! — лаявся він. — Хіба такому одороблові бути в комсомолі? В „інститут благородних дівиць“ би її, там їй найпідходяще місце.

— Гражданічуку! — раптом упав у душу ніби знайомий улесливий голос.

Базілевич швидко зупинився й зразу ж пізнав свого знайомого ченця. Він стояв біля яскраво освітленої вітрини Держкондтресту, спираючись на свого дебелого ціпка.

— Куди це так топаєте, гражданічуку, можна знати?

В першу хвилину Базілевич хотів пройти мимо, але раптом пригадав чомусь оповідання цього ченця, того вечора, коли він сидів з ним у брудному ресторані за пляшкою пива. Це якось мимоволі примусило підійти до нього.

— Шо ви тут робите? — спитав Базілевич.

— Відзначали, значить, гражданічуку, не забули? — зрадів чернець. — А я, знаєте, на крендельки тут роздивляюсь, чудові смачні крендельки!

— Та ви, здається, й ногами крендельки добре пишете? — сказав Базілевич.

Чернець дихнув перегаром горілки й вина, хитнув головою, випрямився.

— Єсть гріх, гражданічуку, — стукнув він себе кулаком у груди. — Це істинна. Ви кажете правду, гражданічуку. Але ж хіба ви не знаєте, що сам Ісус Христос наш пив зі своїми учнями?

Базілевич примітив, що тепер чернець мав пристойніший вигляд: на ньому були високі чоботи, волосся заплетене в дві кіски, на голові шапка. Штани, хоч і старі, але були старано полатані.

— А ви трохи підлаталися, — зауважив Базілевич: — хто це вам так допоміг? Зізі, може? — пригадав він ім'я, що його називав чернець.

— Зізі? А так, так... — ніби думаючи про щось інше, відповів він. І враз наче щось згадавши, випростався.

— Зізі, гражданічіку, Зізі. — А я те... не забув, що повинен вам. За ласку, гражданічуку, за пивце й вечерю.

— Дрібниця, ерунда, — махнув рукою Базілевич.

— Не дрібниця, ні, — і озирнувшись навколо, чернець зиснацька зашептів Базілевичу в обличчя, дихаючи винним перегаром, і близкаючи крапельками слини:

— Гражданічуку, я віддячу, хай мене бог прощає, я віддячу... Зізі. Не забувай, сину мій, Зізі. Хай бог простить — ходім. Хочеш? Гладенька, округла, будеш, як на перині. Кращої не знайдеш, сину мій...

— Зізі? — для чогось перепитав Базілевич, пригадуючи, як розповідав йому цей чернець колись у ресторані. — А далеко? Що ж, ходімо.

Чернець узяв його під руку й застукав перед собою ціпком.

Звернули з головної вулиці, перейшли через порожній базарний майдан. Потяглися тихі перевулки з ветхими одноповерховими будиночками. Крізь щілинни в віконцях пробивалося де-не-де скуче світло і падало стъюжками на нерівний у вибоїнах тротуар.

— Туди к чорту, понесла мене нечиста сила сюди, — подумав Базілевич. — Тут ограбують, уб'ють і ніхто й не гавкне.

Він уж навіть міркував над тим, чи не повернутись назад у добрий час, але чернець спинився біля якихось високих залізних воріт.

„Перевулок Радості й Перемоги, буд. Ч. 22“—прочитав Базілевич напис на тъмному лихтарі, що висів на розі будинку.

— Ну, дійсно,—радість, перемога,—подумав він і позирнув на глухі, високі паркани і присадкуваті сліпі будівлі. І тут побачив, що чернець прихилився до воріт і склипнує. Схлипне важко, слізно, як мала дитина, і плечі його раз-у-раз здригаються.

— Ей, ви... як вас? Що з вами?—поклав йому руку на плече Базілевич.

Чернець повернув своє темне заросле обличчя, на якому чорніли два великих, округліх п'ятаки—очі.

— Сину мій, ти не думай... не подумай, що я може п'яній, що по п'яному своєму ділу плачу. Пече мене, ось тутечки, коло серця в'ється п'явкою. До кого веду тебе? До тієї, що може моєму серцю найвеселіша... Ти поглянь на мене: хіба ж я старий? Серце в мене ще молоде, сину мій. А, будь я проклятий, тричі проклятий, анафема!—він зірвав зі своєї голови шапку й кинув її об землю.

— Та чого ви, що ви комедію граєте? Ведіть уже чи що... Чи ви може так, на арапа взяли... то в нас розмова буде інша—розсердився Базілевич.

Чернець збуджено, сквильовано казав.

— Не сердся, сину мій, тривай хвилинку, поведу зараз. Послухай мене... Я не п'яній, ні, сину мій. Проклятий, анафема, ось хто я. Оце веду тебе, а думаєш я правду сказав тобі, що віддячти за пиво хочу, за вечерю. Не вір, сину мій, брешу я тобі, брешу. За сотку тебе веду, за півпляшки білої тебе веду. Гіропащий я—оце істина. А вона, голубка моя чиста, мені за кожного гостя на біленьку дає, на півпляшечки. Анафема, душу продаю, душу, сину мій!

Базілевич зробив нетерплячий рух, бо йому набридло слухати таку дурницю. Чернець помітив це і ще з більшою хапливістю зашепотів, ніби боячись, що Базілевич не дослухає його до кінця й піде:

— А хто винен, сину мій, хто винен, що божий чоловік, чернець Феодосій зробився п'яніцею? Хто винен? Вони, большаки—ось хто. Хіба для них чернець—людина? Для них чернець—ніщо. Хахінки можна над ним справляти. А як здивовано дивляться вони вслід ченцеві, наче це якесь одоробло, страхопуд, що прийшов звідкілясь, із города. Анафема, тричі анафема!—він високо підніс угому руку й потруси в нею над своєю головою.

Базілевич мовчав. І раптом грубо й нервово сказав:

— Ну, веди вже швидше! Де вона?

Чернець задріботів, підняв шапку, струсив з неї сніг і штовхнув хвіртку.

— Тут. Ми вже прийшли. Ти, сину мій, те... прости мене, коли я може що таке сказав... Пече мене,—бурмотів чернець, коли обое зійшли на високий ганок.

Чернець постукав, на відповідь відразу десь за дверима розкотилось дзвінке, залившасте собаче гавкання.

— Мопсик Мухомор,—пояснив він Базілевичу.—Від Зізі нікуди.

Вслід за гавканням, здається, буря підлетіла до дверей і розчинила їх навстіж.

— Федоська вернувся,—почув Базілевич високий дівочий голос.

— Це на моого ченця,—подумав він.

— Я, Зізінько. А зі мною ще один молодий хлопчина. Славний хлопчина.

— Веди його, Федосько, в кімнату, я зараз,—високо піднісся той же дівочий голос.

Задріботіли черевички, війнула вітром чиясь сукня і все стихло. Тільки десь за дверима розлягався мопсів голос, що з маморного гавкання тепер перейшов на тонке пронизливе виття.

— Я зараз засічу, тут темненько,—казав чернець.

Він чіркнув сірника, і Базілевич побачив маленький передпокій з вішалкою для одягу. Він скинув пальто, зняв калоши. Раптом через щілину дверей блиснула світла стъожка. Там, у кімнаті, запалено світло.

— Заходь, сину мій,—прохав чернець і відхилив двері, Базілевич увійшов. Мопс із лютим гарчанням кинувся під канапку. Тоді з протилежних дверей викотилася присадкувата округла жінка в старомодній чорній мантильці, в кохті з буфами на рукавах і в широчезних мереживах. На вигляд їй можна було дати років під п'ятдесят. Обличчям вона скідалась швидше на француженку; мішкуваті опухи під очима наче ворушились, коли вона розмовляла. Коли ж вона йшла по хаті, здавалося, що вся постать її котиться на невеличких небачених коліщатках.

Жінка поволі, через усю кімнату, докотилася до канапки й сіла. Далі Базілевич арозумів, що почуття рухливості її фігури—це омана, це тільки так здалося на перший погляд. Насправді ж жінка ця була втілення, подоба важкої нерухомості, тупих ситих лінощів, що могли сторіннього спостерігача довести до сказу.

Жінка сіла й відразу ж заспокоїлась. Вона більше не ворухнула жодною пучкою. Здавалося, що навіть вій її було важко піднімати й вони безвільно звисали в неї на очі.

— Ви до Зізі?—важко видалила вона два слова.—Вона зараз вийде.

Мішочки під очима в неї заколихались, заворушились і знову скам'яли. Вона, очевидно, вважала за свій обов'язок сидіти тут і розважати гостя, поки ввійде її дочка.

Чернець метушливо підішов до неї, і вказуючи пучкою на Базілевича, церемоніально промовив:

— Ганцо Карлівно, оце прийшо той хлопчина, про якого я казав. Печатка божа лежить у нього на чолі.

— Що він плеще?—подумав Базілевич. Але тут скочилось диво: жінка сколихнулась, з зусиллям підняла вій, хитнула, доброзичливо головою й прокректала:

— Дуже рада. Будемо знайомі. Ви дуже сподобались моєму чоловікові,—і вказала вона очима на ченця.

Чоловікові?—здивувався сам собі Базілевич.—Оце тобі й чернець.

В цю мить за дверима щось зашуміло, і в кімнаті війнули вітром широкі жіночі рукава. Буревіем улетіла висока, струнка дівчина. Перше, що спало на очі Базілевичу—це її широчезні рукава сукні й віддуті пухкі губи на білому напудреному обличчі.

— Зізі!—ніби з якоюсь побожністю,—так здалося Базілевичу, тихо промовив чернець. Жінка в чорній мантильці і з буфами на рукавах хотіла встати, але Зізі махнула їй рукою й кинула:

— Ти, ташан, сиди, я піду з тим до себе.

Вона підбігла до Базілевича й схопила його за обидві руки.

— Який молоденький! А чуб який, мов хмаря!..

— Зізі, Зізінька, це той... пам'ятаєш, я розказував, що вдвох вечеряли ми,—голосно зашепотів чернець.—Пожалів мене тоді...

— Ха-ха-ха!..—залилась несподівано Зізі дзвінким, хвилюючим сміхом.—Так це той самий... той самий, що від нього тікають дівчата? Ха-ха-ха!..

Здавалося, що не буде кінця її сміхові. Мопс під канапкою не витримав і високо пронизливо завив.

— Циць, ти! — тупнув на нього ногою чернець.

Базілевич стояв, ніякovo потираючи руки й не знаючи, що йому робити.

— Молодесенький, а тихесенський!.. — вигукувала Зізі. — А в тихесенському болоті, голубчику, знаєш, що буває? А знаєш, що Зізі любить тихесенських? Знаєш, тихесенський?

Вона так само, не випускаючи Базілевичевих рук, потягла його через усю кімнату за собою. Відкрились і з стукотом закрились двері. Вони опинилися вдвох у маленькій, затишній кімнатці.

На невеличкому округлому столі горіла лампа під ясновеленим абажуром. У кутку принишк невеличкий камод і на ньому в безладі: люстра, кілька фланонів з-під духів, коробочки з пудрою, ножиці, гребенці, кілька хупаних статуеток та інших красивих дрібничок. Біля ліжка на стіні прибито великого килима, на якому виткано кілька напівздягнених турчанок у шароварах. Картина, певно, відображала якусь сцену з життя гарему. На єдиному невеличкому віконці висіла велика блакитна фіранка.

— Ну, тихесенський, так розкажи, як від тебе дівчата тікають, — плюхнулась вона в єдине м'яке крісльце.

Базілевич стояв і не зінав, де йому діти свої руки. Він і раніше колись, разів двічі, був у проституток, але цього разу все це було якось не так, як завше, щось чи бентежило, чи соромило його. Він сам не зінав від чого в нього таке почуття.

— Та сідай, хлопчуку, сідай! — запрошуvalа його Зізі. — Ха-ха-ха, ти не знаєш, де сісти? Крісльце захопила я, отже, ти сідай на ліжко. Не бійся, тихесенський мій, сідай!

— Я не боюсь і зовсім я не такий тихесенський, як вам це здається, — трохи ображено вимовив Базілевич і сів проти неї край ліжка.

— Ха-ха-ха, — видзвонювала Зізі, — а чому, ти скажи, від тебе дівчата тікають?

— Коли це було? — спітав він.

— А в сквері? Забув? А мені Федоська розказував, — знову залялася вона срібним смішком. Здавалося, то видзвонювали її білі-білі, маленькі зуби.

Тепер Базілевич міг докладно її роздивитись. Лице її було бліде, дуже припудрене; виразні пухкі губи; дві попеласті стъожечки там, де мусять бути брови; очі сірі, великі, і близкають чортіками; ніс аристократичний з невеличким горбочком; підборіддя цікаве тим, що воно надзвичайно округле. Одягнена вона в якусь не то сукню, не то капот з різними стъожечками і з широчезними, мов у попівській рясі, рукавами. Вона мала таку звичку: спустити уніз довгі пухнаті вії, позирне на свої груди де помітно обриси двох тримтячих округлих яблуків, і враз одним рухом сникне складки сукні, й поправить зачіску на потилиці.

Вражало в ній волосся — ніжно-золоте, воно, здавалося, горіло й мінилося червінковим полум'ям. Ні, просто дивно, неможливо: де ж цілій вихор пожежі, оце чарівне золоте волосся.

На грудях у неї Базілевич побачив мініятюрну, оригінальну брошку. Золотий павучок тримає в своїх тонюсінських ніжках зелену мушку. Брошка блищала, сяяла, і було таке вражіння, що бачиш насправді живого павучка, що прислався до мухи.

Враз Зізі перестала сміятись і хутко встала. Підійшла до столу, хвиляну щось послухала, і щільніше затулила фіранкою віко. Базілевичу навіть здалося, що вона тихо вилаялась — „чорт”!

— Що там таке? — спітав він.

Вона нервово здигнула плечима:

— Нічого. Просто так... здалося, що під'їхало авто.

Але Базілевич бачив, що вона когось чекає. Вона раптом якось ніби зіщулилась, і притихла, та тільки нахвилину. Тоді знову весело загомовіла, сипонула сміхом, задзвонила зубками.

— Чорт його знає, а вона яка славна, хороша! Просто неможливо! думав тимчасом Базілевич. — Спасибі ченцеві, що привів.

Вона встала й поволі, поволі, ніби гіпнотизуючи його очима, підійшла до ліжка й сіла поруч.

— Тихесенький, а гроші ж маєш? Скільки?

Він глянув на неї й закам'янів: яке улесливо-хиже, і в той же час яке прекрасне обличчя.

— Не треба про гроші... Я дам... потім... — якось сквильовано, боляче вирвалось у нього.

— Чубатенький, чубатенький мій, — і він почув, як Зізі раптом гаряче, всім тілом притиснулась до нього.

V.

Зима минула, довга. Набрида. Якось несподівано й раптом упав березень; у міському сквері цілий день галасували й метушились граки, і скоро високі, старі тополі, вкрилися чорними незgrabними шапкамі-гнізд. На розі вулиці брудні дівчата-підлітки продавали пучечки синіх пролісків... і себе. Пролісків не купували, а дівчатка — одна за одною ходили кудись із „дядями“, і повернувшись через деякий час, хвасталися одна одній старими „рубльовками“.

Скоро просохли вулиці, граки посідали висиджувати яйця, вечорами почали вигравати комарі.

Квітень переможно наступав на місто і що-неділі від селянських возів на базарі пахло свіжою ріллею, пахло степовим простором і весняним димом. З ранку до вечора метушились і джеркотіли, як горобці, крамарі-євреї біля своїх крамниць і традиційний балагула весело гуркотів по просохлому бруку з цілою сім'ю бородатих і носатих аматорів „гешефту“ (із захованою десь на самісінькому дні балагули контрабандою). Але навіть його різке, пронизливе „вью“ на сухоребрих шкапин, навіть „вью“ згучало якось по-новому, по-весняному. Може від того, що й у балагули в десь дружина й ціла купа замурзаних дітей.

З першими теплами днями в Колі Шпака прокинулось якесь неясне, тривожне чуття. Він не міг зрозуміти, від чого йому іноді робилося зиенацька журно, манила далечінь, ніби без причини солодко стискалося серце і тихе хвилювання охоплювало ціле тіло.

Одного разу до нього підійшов Иона й пустив своє низьке гоготання.

— Го-го-го, і ти замурився? А з другої чоти сьогодні двоє пішло в лазарет — венеру впіймали! — і в його очах бриніло щось тривожне й недоказане.

Була субота, завтра день відпочинку, і ввечері Коля взяв відпустку в комчоти до гарицьонного клубу. На швидку похватав юшки, навіть не випив кружку чаю, він вийшов з касарні.

— Ти куди, Шпаче? А збори? — зустрів його уповноважений по комсомольській роботі, вічний гармошет і кущлетист, бібліотекар ескадрону Іванько.

Коля пригадав, що сьогодні має бути комсомольське зібрання, але ж квітневий вечір був такий тихий і погожий, так хотілося побувати в клубі, в кіно, що він ли захолонув.

— Збори?.. Я той...—запнувся він.—Мені неодмінно треба бути в гарклубі, не можу сьогодні.

Вечорі були вже теплі, вохкі, але дозволу ходити без шинелі ще не було. А тут як навмисне, повний місяць лагідно світив крізь теплий весняний туман; легенький вітредь вьюнко лопотів біля вуха. Коля спочатку хотів ізвіті скинути паса, але потім подумав:—застрінеться хто з командирів, побачить, що без паса, пропала тоді моя відпустка!—Він старано застібнув шинелю на всі гудзики й того затягнув паса.

У клубі було повно. Внизу, в „фізкультурній“ залі, працював спортгурток, нагорі в „шаховій“ сиділи заглиблені в шахові фігури нудні, зігнуті постать.

Коля ввійшов до читальні. Довгий стіл шелестів журналами й газетами. Він мовчки сів на вільне місце й потяг до себе „Красноармейца“. Розгорнув першу сторінку, другу... Якось випадково підняв очі.

— О!..—вирвалось у нього.

Напроти сиділа Соня Бондар. Вона дивилася на нього, і, ледви стримуючи себе, тихо сміялась. Вона вся тримтіла від хвилі сміху, що душив її горло, але вирізблене, кам'яне підборіддя її було, як і раніше, при першій зустрічі, суворе й уперте. Від стримуваного сміху в очах її коливались слізози, вони при електричному сяйві світили дивовижними діамантами, але і діаманти ті були чорні, оксамитові, що тримтіли й вигравали, як проміністі стріли.

— Що, нарешті впізнали?—сміялась вона.

З часу першого знайомства Колі з Сонею минуло майже два місяці. Після того він її бачив лише один раз, та й то якось випадково на вулиці, коли вона йшла з якими-небудь дівчатами, певно, своїми подругами. Він іноді думав про те, чи не піти б до неї в житлогурток. Образ її часто стояв перед ним, але натомісь випливав другий, такий далекий і в той же час такий рідний і близький—образ Наталі. Тоді він хрюкав пальцями, і вже не міг думати ні про кого, крім своєї дружини.

Коля здивовано дивився на дівчину, як оставпілій.

— Чого ви так виричились на мене,—встала вона з-за столу.—Ви знаєте, мені неодмінно треба побалакати з вами.

Він так само мовчки кивнув головою і нарешті промовив:

— Будь ласка... Я дуже радий.

Вона озирнулася навколо.

— Тут публіка заважає. Ходімо звідци.

Підійшла, взяла його за рукав і ще раз сказала:

— Ходімо, неодмінно треба.

Вийшли з клубу, перейшли місточок над залізничними рейками, що вів з „військового городка“. Пішли по насипу. Тъмяно виблискували під місцем рейки. Часом легкі тіні від хмарин швидко перебігали шлях. Легкий прозорий туман здавався павутинкою—ніжною, звабливою.

Ішли поруч. Він її вів під руку і йому здавалося, що сьогодні в Соні є на серці якесь таємна, важлива, дуже важлива дума. Вона чомусь часто озиралася і, здавалося йому, весь час первово покусувала губи.

— Коля, я не збрехала вам,—раптом зупинилася вона.—Я дійсно мушу вам дещо сказати.

Він нашорошив вуха, але вона жартівливо вдарила його пальцем по носі.

— Чудний ви який, не зразу! Сьогодні скажу, але не зразу, потім.

Трохи помовчала, повернула обличчя до місяця й застигла. Тоді повільно-повільно зняла руки й закинула їх за голову.

— Пий!—шепоче вона.—Пий! Чуєш, любий, далекий, пий!..

Вона ворушить губами, все її тіло витяглось, вона, як того натягнута струна. Ніби зомліла під місячним світлом, навіть очі захмурила і міцно стиснула зуби.

Що з нею?—думає Коля.

І нараз вона різко, енергійно повертається до нього.

— Коля, знаєте що?

— Ні. А що таке?

— З якої речі ми „викаємо“?—Краще „ти“. Згода?

— Згода! А вже ж згода.—стиснув він її руку.

Десь іздалека народився якийсь ледви вловимий гул. Коля підніс угору пальця й прислухався.

— Потяг!

Вона притиснулась до нього й промовила:

— Знаєш, я змерзла, як цючик. Дай шинель.

— Справді, вона була в одній сукні, а вечір де-далі робився свіжіший. Іноді схоплювався вохкій вітерець.

Він охоче скинув шинель й подав їй.

— Ні так не треба. Давай удвох,—запротестувала вона.—Сядемо.

Сіли поруч, вкрили шинедрю плечі. Він мовчки взяв її маленьку, але тверду, ніби хлоп'ячу руку. Обом зразу зробилося так тихо і смутно. Але це був той хороший, ніжний смуток, що лагідно присипляє на мить усі думки й слова. Тому й мовчали. І тоді він відчув, що Соня беззвучно повернула до нього голову. Ворухнувся, хотів спитати, що їй треба і враз дуже, глибоко сквилювався. Вона вступила в нього свої діамантові очі й одним рухом обняла його за шию.

— Коля, я хочу, щоб ти ціluвав мене. Зараз, чуєш?

Не чекаючи відповіди, вона вп'ялася в його вуста своїми губами, і Колі здалося, що це приссалася до його рота гаряча, жива п'явка. Ale почувши у відповідь нерухомі, безвільні Коціни губи, що розсунулись і открили тверді, скляні зуби, вона так само раптом хапливо підсахнулась. Тоді з тривогою і піклуванням зазирнула йому в обличчя. І там прочитала відповідь. Враз вона зрозуміла все. Похилила на коліна голову, стихла, застигла в якісь думці. А може й зовсім ніякої думки не було. Була виразка, була болюча образа й приголомшеність.

Різноманітні почуття душили Колю. Спочатку, з несподіванки він здивувався, потім ворухнулась якась огіда до неї, до цієї дівчини з губами-п'явками і, нарешті, десь червячком йокнула пристрасть. І ту ж хвилину нова хвія огиди хлюпнула йому в мозок.—Як проститутка перш цілує, перша обнімає,—майнула думка. І саме в цю мить Соня зазирнула йому в обличчя й прочитала собі відповідь. Нараз вона здригнулась і підвела голову. Коля мовчки, похмуро сидів остроронь. Її здалось навіть, що він зараз навмисно на її очах відсунувся від неї. Вона важко задихала й жбурнула йому в обличчя:

— Я ніколи не думала, що ти такий... Коли я гідка тобі, чому ж ти не сказав цього раніше?

Сказала це й заметушилась, стала хапливо поправляти волосся, що вибилося з-під хлоп'ячого кепі. Тепер Коля відчував до неї тільки жалість і сором. Сором за неї.

— Соню,—тихо промовив він.—Ти не сердся... Я, бачиш... у мене ж дружина.

— Дружина? Вона—далеко... Ат, не в тім справа.

Вона хвилину щось подумала, потім додала:

— Просто я тебе не подобаюсь—от і все... Прощай!

Рвучко схопилася, пішла. Коля мовчки сидів і тупо дивився на холдиний, байдужий блиск рейок. Нараз прислухався, як опечений скочив-

схопив жужмом шинелю і, задихаючись, побіг у той бік, де стихли її кроки.

Добіг до місточка, зупинився, озирнувся. І її не було.

Так, вона вже встигла повернути на вулицю,—міркував він. Постоянно постояв на одному місці, думав, чи не повернеться вона. Тоді повернувся він тихо, повільно пішов у напрямку касарні.

З заходу насували хмари й заступали місяць. Налітав свіжий вітер. Уночі, мабуть, буде тихий і теплий весняний дощ.

В ескадроновому ленкуткові до Колі підійшов Йона.

— От ти добре грамотний,—почав він,—а мабуть, і ти не знаєш такого.

— Що саме?—похмуро запитав Коля.

— Чим пояснити таке явище, коли людина спить підряд три дні, а тоді каже, що була на тому світі?..

Пройшов „архангел“ із сурмою. Зараз будуть грati вечірню зорю.

(Закінчення буде)

А. ПАВЛЮК

ЗАБУВ

Знов—мое пекло, мое небо
У камінь скутая земля...
Це міста. Тільки міста треба...
Забув, як пахнуть там поля...
Забув, як верби сплять над плесом,
Які ті мляві вітряки:
Часу й вітрів слухняні весла...
Як давнина,—глухі такі...
Забув, як пахне лан той житній
Як глибша, таємніша смерк.
Дух немоторний старосвітній
    Давно помер.—
Нам світ—це рух горіння, туга,
Жага, і солод, і вогонь...
Нам світ:—надій сімбарвні дуги—
І певнє стерно в долоні.

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ЗОЛОТИЙ ПАВУЧОК

Повість*

VI.

Базілевич у Зізі був своєю вже людиною. Це сталося якось само собою і зовсім непомітно.

Іноді він думав про те, що з ним, і як народилась у нього шалена пристрасть до цієї сироокої напудреної дівчини з одстобурченими пухкими губами.

Що так привабило його до неї? Її рвучкість? Чортики в очах? Головка з золотою пожежою волосся? Чи може ціла гама відтінків її раптових змін у настрою, у поводженні?

Він думав над цим, але відповіди не було. Він почував тільки одне, що не може собі уявити такого становища, коли Зізі вийде, приміром, за межі її досяжності, щезне від нього.

Вона була проститутка, але дивно,—це викликало в нього тільки більше бажання схоронити її для себе, зберігти від чужого ока.

Його характер різко змінився. У всьому його поводженні було заховано вичікування чогось, похмурна настороженість і притаємо-загострене сприймання околишнього.

Ось уже місяць, як він веде дуже тонку, складну гру зі своєю дружиною. Власне кажучи, грають обоє, бо Ніна давно догадалась у чим справа, але вона мовчить. Вперто мовчить про це. Швидше жіночим інстинктом, ніж розумом, вона відчула, що небезпека занадто велика, і це примушує її замкнутися в собі, поводитись так, щоб не подати й вигляду, ніби вона про щось догадується, ніби вона ревнє.

О, вона добре знає, вона цілком певна, що становище занадто небезпечне, і поведі вона зараз одверто наступ, неодмінно зазнає поразки й тоді неминуче її негайно буде прискорено розв'язку.

І от обоє вони ведуть свою важку гру.

Він більше похмуро мовчить, ніж балакає і з особливою якоюсь хапливістю обідає, чи п'є чай. Вона навіть підмітила, що іноді, коли він підносить до рота шклянку, в нього дрібно танцює рука.

Одного разу він прийшов і, буркнувши кілька слів, ліг на ліжко. Ліг, одвернувшись до стінки, і застиг. Вона вдавала, що читає книжку, а сама з боку пильно стежила за ним. Нараз повернулась і голосно запитала:

— Волю, що з тобою? Ти не хворий?

Але запитання було ледви приховане, роздратоване, а не з тихою, глибокою тривогою, як було колись раніше. Це не втекло від його спостереження—він відчув у її голосі і роздратовання, і те, що вона намагалась його сковати. Він зрозумів, що вона знає його душевний стан і догадується, що з ним. Але це примусило його тільки поглибити свою сітку дрібної, щохвилинної брехні, щоб краще замаскувати й приховати дійсне становище.

* Закінчення. Початок—див. „Молодн.“ № 2 (14), 1928.

Ніна тепер часто й багато читала, але він знов, що читає вона для того, щоб не прохопитись небажаним словом, щоб не почати розмови про те, що може скерувати думку на теперішній, такий відмінний, незвичайний стан, який нещодавно запанував у їхній затишній кватирі.

Вона так само ввесь час була насторожена і добре розуміла свого чоловіка, коли він швидкими кроками ходив по кімнатах і, вимахуючи руками, висвистував якогось мотива. Вона добре розуміла його, коли він приходив пізно ввечері (мовляв, із зібрання) і тримтячим від ласки голосом казав:

— Ну, Нінусик, як живемо? Що нового, Нінок?

Це була перебільшена ніжність від того внутрішнього почуття безмежної любові, від повноти того внутрішнього переживання, що клекотіло в його грудях. Кажучи це, він не губив свого загостреного сприймання околишнього і від нього не ховалась стримана, занадто спокійна відповідь дружини.

Одного разу йому настирливо полізла думка про дитину. Так, про дитину. Власне—він думав про те, що в його теперішньому стані дитина з'явилася би надзвичайно тяжким путом. Він спробував уявити себе батьком... і не міг.

У питанні—мати дітей, чи ні, Базілевич мав спільні погляди зі своєю дружиною. Вона не хотіла дітей, і часто, скривившись, пищала:

— Діти? Фі, яка гідота! Ходити як бочка, і кожний буде на тебе пальцем показувати—„вагітна“! Як це некрасиво—мати такого живота! І ніякісінка сукня не буде сидіти як слід. Це ж—жах!

Базілевич також часто виказував думку, що пелюшки, писк, все це—міщанство, все це заважає, нарешті, спокійній праці, робить людину нервовою.

— Як чудово,—думав він,—що я от вільний, не маю дітей.—І діти в його уявленні здавалися якимись путами, що їх надівають на вільні, широкі крила.

Ніна мала два аборти, у наслідок чого в неї розвинулась велика недокровність. Лікар просто заявив, що ще один аборт і їй загрожують сухоти. На вигляд вона була округла, опецькувата, але дуже бліда на обличчі і сині жилочки на скронях світилися через тонку шкіру.

Вона старано вишукує скрізь нові й нові засоби для попередження вагітності, а найбільше, звичайно, довідується про це в своїх сусідок. Вона боїться вагітності, не вірить у засоби чоловіка. Вона визнає тільки свої рецепти.

Звичайну течію її життя нагло стурбувала та зміна, що скoilася з її чоловіком. Їй здавалося, що важкі хмари над її головою ось-ось упадуть грозою, бурею, з громом. Вона заховалася у себе і, немов у шкарапулі, непомітно, але загостreno-сторожко вичікувала й слідкувала. Її округлі зеленаві очі ще більше округлились, але в них потух колишній фосфорний блиск, і дугасті чорні брови якось упали й затихли.

* * *

Базілевич тихенько пройшов до кімнати Зізі й сів до вікна. Відкрив фіранку й став дивитись на чорний, голий сад. Був березень, сніг уже розстав, але земля ще була мокра й вечорами парувала. З-за далекого чіткого галуззя струнили, фарбовані в ніжно- рожеве, легкі хмарини. Там десь тільки що зайшло сонце.

Базілевич сидів, спершися на лутку, і йому боляче занизило серце. Він пригадав такий самий вечір багато-багато років тому. Ось він як зараз бачить той старий занедбаний сад з могутніми дубами й дикими грушами, ніби це знову той вечір і провесінь.

Він бачить себе ще малим десятилітнім хлопчиною. Його добре вдягають, мати закутує йому шию в теплий шарф, на ноги він удягає калоші. На дворі березень, але вечорами ще дуже вітерко і він може застудитись.

Ось батько. Він сьогодні зовсім не такий, яким його що-дня звик бачити Воля. Це не той поважний інженер, що цілими днями сидить у своєму кабінеті за паперами. Це справжній любий, дорогий тато. Він заклопотано-весело вовтузиться над своєю мислівською рушницею, а мати вже вдягає йому через плече пуделок.

Ось і сад. Батько йде попереду, він за ним. Серце замирає в грудях від якогось солодкого таємного хвилювання. Сад ані шелесне своїм голим віттям. Не встиг догоріти ще десь за полем захід, а густий присмерк уже пішов гуляти між чорних, глухих стовбурів. Піднявся легкий білий туман і сонно, як серпанок, заколихався.

— Стоп! — каже батько і зупиняється. Він поволі здіймає з плеча рушницю, поволі озирається, вишукуючи зручне місце. Але Воля бачить, що батько навмисне все робить так розмірено й повагом, щоб заховати своє хвилювання.

Обидва принищко стоять за стовбурами. Навколо так тихо, що чудно, як далеко десь падає сонна крапля на торічне пріле листя. Чекають мовчки. Воля почуває, як йому забиває дух від цього напруженого чекання, від незвичайного оточення, від того, що все це таке приваблююче й прекрасне. І раптом десь між деревами чутно якийсь дивний, весняний звук: „хав-хав! хав-хав“! Ось між стовбурами війнула широка темна маса. В ту ж мить вогнена стрічка прорізує темряву і гулкий постріл луною озивається десь аж на другому кінці саду.

— Тато, що це? Вальдшнеп? — несамовито біжить Воля до батька. А в того в руках тріпоче якась тепла купа пухкого пір'я...

Далекий рідний спомин, далекий ти, мій Волю! — думає Базілевич. — Ти навіть не тямив гаразд, що перед тобою було вбивство, була смерть!

За стіною в сусідній кімнаті завищав чийсь пронизливий жіночий голос. Базілевич прислухався й дуже здивувався: кричала Ганна Карлівна. Він ніколи не міг подумати, що ця нерухомо-спокійна, сонно-лінива жінка здатна так кричати й хвилюватись. А вона хвилювалась. З її горла вилітали якісь дивні, високі звуки, скожі на свист чи на скавучання Мухомора. І ось у відповідь піднеслась бубном глуха, важка лайка ченця. Голоси змініли, можна вже було почути окремі слова.

— Ледар! П'яница! — вищала жінка. — Зізі? Я тобі покажу Зізі! Розпутник!

Чернець не виправдувався, не умовляв. Він злісно бухав слово за словом і мабуть швидко ходив, хвилюючись, по кімнаті.

— Сама розпутниця! Не хочу тебе знати! Не твоє діло!

І знову Ганна Карлівна:

— Стара собака! Бугай! Голодранець! Не смій мені..

До сварки прилучив свій голос Мухомор і голосно, пронизливо завив на ввесь будинок.

— Що в них таке? — прислухається Базілевич. — Оде опудало, ця стара полковничиха ще здатна на ревнощі? І до кого? Невже цьому правда?

Він згадав ті погляди, які часто кидає чернець на Зізі, і йому здалося, що він усе зрозумів.

Через деякий час чернець грюкнув дверима, і все стихло. Зізі й досі не було. „Де вона може бути?“ — думає Базілевич, і враз схвилювався тихим внутрішнім хвилюванням. Він почув кроки і знайомий коханий голос. Це прийшла Зізі.

Буйно, завихreno, як і завжди, влетіла вона до своєї кімнати і побачила Базілевича. Враз зупинилася, якось зігнулась і кішечкою підійшла до нього.

— Тихесенький, Волінько! Не сердься.. Я зараз не сама. Розуміеш?..—гладила його волосся й притискувала до себе голову.

Він тихо, ніби вражений якоюсь страшною звісткою, всім тілом повернувся до неї.

— Що ти сказала... Зіз?

— Тихесенький, не сердься, я ж прошу тебе. Ну?.. Вийди до другої кімнати. Не надовго, чуєш, миць?

До Зізи й раніше при ньому ходили „гості“, і тоді він слухняно виходив до другої кімнати й чекав там віч-на-віч з Ганною Карлівною, що розповідала йому про геройство й хоробрість свого чоловіка—полковника, і кляла більшовиків.

Часто, так і не дочекавшись Зізи, він ішов додому. По дорозі зустрічав п'яного-преп'яного ченця, що зупиняв його й бурмотів лайку та молитви. І все це йому здавалось звичайним.

— Що ж, вона—проститутка, значить, і мусить заробляти собі пускати до себе „гостей“,—міркував він. Але сьогодні якесь нове почутия шилом колнуло його в серце. Зізи не сама. Вона з „гостем“. Отже, йому треба вийти й дати місце.

— Тихесенький, любенький,—лащилася і просила Зізи.

Базілевич рвучко встав і раптом відчув, що все тіло його дрібно тримтіть, як у пропасниці. Він зробив крок до дверей.

— Хто прийшов?—прохрипів він.

Зізи наче злякалася, відступила в куток, а тоді підскочила до нього й міцно оповила його шию голими руками.

— Що ти хочеш робити? Волінько? Не треба! Тривай!

Але він легко й злісно скинув її руки й відкрив двері до першої кімнати.

Просто перед ним, злегка пожлопуючи себе по колінах, сидів на канапці якийсь прилизаний не то телеграфіст, не то трамвайний кондуктор, уже не молодий, але з веселими, закрученими вгору чорними вусиками. Він здивовано втупив очі в Базілевича й для чогось хотів підвєстись.

— Вам чого тут треба?—підійшов до нього Базілевич і відчув, як прилила й застукала в скронях кров.

Телеграфіст поволі встав і мовчки блимав очима.

— А ви хто, дозвольте вас спитати?—нарешті промовив він.

Якийсь туман заслав Базілевичу очі, в ушах задзвонило. Гаразд не розуміючи сам, що робить, майже напівсвідомо він розмахнувся і вдарив „гостя“ кулаком в обличчя. Той дивно якось, як півень, боком відскочив назад і в ту ж хвилину дужий випал трусонув шибки. Базілевич почув, як щось гаряче плюнуло йому в обличчя, за його спину скрипнула Зізи.

...Прийшов він до пам'яти в Зізіній кімнаті. Він лежав на її ліжкові, а вона стояла на колінах і бризкала йому в обличчя холодною водою. Пахло нашатирним спиртом.

— Слава богу,—зраділа вона,—нарешті прийшов до пам'яти. Чверть години вже панькається з тобою. Налякав ти.

Він підвів голову й полапав себе за лоба.

— Живісінський! Навіть не вшкрябнуло!—сміялась Зізи.

Нараз, ніби скаменувши, вона зробила серйозне обличчя.

— А знаєш, куля пробила в стіні оттакенну дірку!

— Добре, що не в моїй голові,—процідив він і поволі сів на ліжко.

— Любенький, а навіщо ж ти перший ударив його? Завіщо? Він тепер уже вдруге й не прийде.

Базілевич стріпиувся:

— А ти хочеш, щоб він ще прийшов? — запитав він.

Зізі сіла поруч і обняла його за шию.

— Не можна мені не хотіти. Хочу. Це ж — гроші, мій заробіток. Розумієш, тихесенський? Не можна ж інакше.

Вона міцно притиснулась до нього, зазирала йому в вічі, наче навмисно дратувала відгуленими, чітко-пухнатими губами.

— Ну, любенький мій, чому ж ти мовчиш? Будеш іще бити в пику моїх „гостей“? Ну, хлопчуку?

Він похмуро мовчав. Вона ще міцніше притиснулась до нього.

— Та ну ж бо, розборюкайся, тихесенський! Не сердсься, інакше ж не можна, розумієш? Я ж тепер сама мушу собі заробляти. Федосько вже нічого не допомагає, ще сам з мене тягне на горілку.

Потім щось пригадала, і знову кинулась:

— Любенький, тихесенський хлопчуку! Так ти мене дуже любиш? Під кулю пішов, щоб викинути того кобеля. Чубатенький ти мій!

Слово „чубатенький“ Зізі вимовляла тільки в моменти найбільшого збудження пристрасти, і тому це слово завжди кидало Базілевича в обійми солодкої пропасниці, вмить розливало гарячі хвилі по всьому тілу.

Він якось важко, глибоко зідхнув, притамувавши глухий зойк. Враз випростався і скопив Зізі за стан. Йому здалось, що він знову робиться непритомній і падає стрімголов кудись глибоко-глибоко вниз, у прірву, де нема дна...

Коли Базілевич вийшов сьогодні від Зізі, на дворі вже давно стояла місячна прозора ніч. Він вийшов за ворота й поволі пішов тихою вулицею. Похмурі паркани схилялись до нього, і Базілевич чув за ними подих старих черешень, що знову з весною народжувались до життя й тихо гули своїми набухлими бруньками.

Швидко й нечутно, мов чорний м'який кажан, виринуло з-за рогу авто. Трохи не дойджаючи до будинку, де жила Зізі, авто зупинилося. З нього вилізла неясна, сіра постать.

Базілевич якось напівсвідомо притулився до високого паркану й слідкував. Шофер запалив цигарку, а сіра постать швидко попрямувала до хвіртки й зникла за нею.

До Зізі. Знову якийся „гість“, — болісно подумав Базілевич, і хутко, майже бігцем, подався далі.

VII.

Минув тиждень. Нічне авто знову нагадало про себе. Це було так.

Базілевич поспішав до знайомого будиночка Ч. 22, і в вечірньому присмерку побачив вогник цигарки й якусь темну масу. Це було авто. Шофер палив цигарку й тихо висвистував якогось веселого мотивчика.

Те саме, що й тоді, чи вже інше? — подумав Базілевич і майже інстинктивно вгадав, що авто йому вже знайоме.

Він прискорив ходу, відчинив високу хвіртку й перейшов через двір. Зійшов на ганок і тихо, беззгучно поторсав перші двері. Вони були не заперті. Ступив у сінці і завмер. У передпокії гудів чийсь приемний баритон, йому щось відповідала Зізі. В ту ж хвилину двері до сіней відкрилися і на освітленому порозі чітко вирізилась висока чоловіча постать.

Базілевич притиснувся в куток за дверима й задавив подих. Високий мужчина ступив через поріг і вийшов на ганок. За ним війнула широка сукня Зізі.

— Але ж ви добре знаєте цього хлопчину? — лоскотав вуха своїм баритоном голос незнайомого.

— Я ручусь за нього, Нон. Він — наш, — відповідала Зізі.

— Але ж він, ви казали, комсомолець?

— Липа, — знову відповів притишений Зізін голос. — Я добре знаю, який він комсомолець.

— Тоді, значить, спробуйте. Але пам'ятайте: головна умова — обережність.

Вони спустилися з ганку, голоси стихли. Базілевич тихо відкрив двері і пройшов просто до Зізіної кімнати.

В кімнаті стовпами стояв синій паухучий дим від цигарок. Пахло одеколоном і ще чимсь ніжним, ледви вловимим. Базілевич просто з ногами ліг на Зізіне ліжко.

Чорти його батька знають, — міркував він над значінням тих слів, що їх тільки що підслухав. Певно, балакали про мене. Але ж у чим річ?

Він з нетерплячию чекав Зізі. Через дві хвилини вона за звичкою, буревієм улетіла до кімнати і ледви не зачепила люстри. Вона з надзвичайним здивуванням втупила в нього свої очі і застигла на мить від несподіванки.

— Тихесенький прийшов? Як ти міг так непомітно пройти?

Він рвучко встав.

— Кого ти проводила?

Йому здалося, що вона трохи зніяковіла, але тільки на мить. Зразу ж оволоділа собою.

— А ти, виходить, усе бачив? Може ти тут під ліжком лежав у мене, тихесенький?

— Не жартуй, Зізі, — з нетерплячию сіпнувся він. — Хто він такий?

— А тебе це дуже цікавить? — загойдала вона очима. — Ну, знай, що це мій наречений.

— Ну, наречений?.. — непевно протяг Базілевич.

— А ти що, не віриш, тихесенький? І не вір, не треба. Брешу я. Звичайний „гість“, тільки...

Базілевич кинувся:

— Тільки що?..

— Тільки... найбільше він мені подобається. Люблю — справжній мужчина, краса! Хе!..

Він здригнувся від болю й хвилювання, що стиснуло серце в одну невеличку грудку. А вона солодко зігнулася й ніби в утомі потяглася всім тілом. Її золоте волосся мінилось, палахкотіло полум'ям.

— І знаеш, Волінько, я з нього навіть грошей не беру. Ми, знаєш, не з усіх беремо.

Базілевич скіпів, але погасив у собі своє поривання й холодно, стримано підвісся.

— Я, Зізі, не втручаюсь до твоїх фінансових справ і це цілком твое діло, чи береш ти з нього гроші, чи ні, але... що це за такі таємні слова про хлопчину — комсомольця, які я тільки що чув у сінях від твого гостя чи... нареченого?

Тепер він виразно побачив, як Зізі зам'ялась. Вона якось зіщулилася, зненацька стихла і мабуть під її черепною покришкою в цей момент завихрилась щіла зграя думок.

— Не розумію, Волько, твого підозріння. Воно мене дуже дивує.

Вона відійшла на бік, сперлась об стіл, а тоді неприродно, аж зачадто рвучко, перейшла через кімнату й міцно сіла на ліжко.

Базілевич добре розумів, що останні свої слова вона сказала лише для того, щоб виграти час, аби належним чином зформувати свою думку

ї дати відповідь. Він слідкував за нею примурженими щілинками сірих очей і враз злісно скривив свої виразні, чіткі губи. Ніби відганяючи якусь настирливу думку або зважившись на щось, рішуче провів рукою по густих, чорних кучерях:

— Чого ж ти це забігала, як курка з яйцем? Адже ж ти ручишся за мене? Я ж — „наш“? — вимовив чітко, смакуючи кожне слово.

Вона зрозуміла, що припerta до стінки й відступ відрізано. І зараз змінила свою тактику. Поволі наблизилась до нього і поклала обидві руки йому на плечі.

— Тихесенський, ти сердишся? — замовкла й пильно вдивлялась у його зіниці.

— Ну? — промовив він, і чекав, що вона скаже далі. А сам почував, як повільний спокій опановував усією його істотою. Уже не було ні роздратовання, ні зlosti. Дві жіночі руки на плечах лежали так м'яко й чуло, як обійми матери.

— Ну? — повторив він.

Не відриваючи своїх рук від його плечей, вона посадовила його на край ліжка. Сіла поруч.

— Ти мене дуже любиш? — запитала.

— Ти знаєш про це сама.

— А хочеш, щоб я... ну, як це кажуть — стала чесною? Розумієш? І щоб була тільки твоя, тільки твоя?

Примружилася, хитнула головою:

— Ну, і, звичайно, ніякі „гості“ тоді й на поріг сюди не ступлять... Він ураз схвильовався і скопився за її слова:

— Гості? Гості, кажеш? — і зненацька засміявся тихим, смутним смішком.

— Чому ти, Волю?

Він перестав сміятись, підвів голову й гостро глянув на неї.

— Я не знаю, на віщо ти це кажеш. Адже ж ти сама колись казала, що не можеш кинути цього. Ти просто морочиш мені голову. Я тебе питую про зовсім інше.

Вона спинила його:

— Тсс... тривай! Зараз буде про все. Так от — що ти скажеш, коли з сьогоднішнього дня ні один гість не переступить цього порогу?

— Годі... брехати!.. — промовив він, а десь глибоко-глибоко й несподівано заворушилося щось велике й радісне.

— Ні, я не брешу, Волінько. Це мое тверде й останнє слово. Маєш.

Він ручко скопився з місця, став перед нею навколошки, пильно вдивлявся в очі, в найдрібніші, такі знайомі до болю риси її обличчя.

— Зізі, що ти? Так це правда? Зізі?

Обличчя її спокійне, як мармур, жодна рисочка не ворухнеться.

— Правда.

— Правда? Ти кажеш — правда?

Він радісно, схвильовано забігав по кімнаті. Почував, що груди вщерть наляяті великим несподіваним щастям.

Вона сиділа на ліжку й тихо посміхалася, слідкуючи за ним очима.

Нараз він щось пригадав і круто спинився перед нею. Вона попередила його запитанням:

— Що, не забув? Про „наш“?

— Так, про це. Ти мені й досі не сказала.

— Ну, слухай — ти ж таки справді наш, Волько?

Він, не розуміючи, подивився на неї:

— Чий це „наш“?

— Ну, як тобі сказати?.. Ти ж не їхній... не справжній комуніст?

— Я не комуніст. Я — комсомолець.

— І не комсомолець ти. Хіба комсомольці бувають „котами“? — посміхнулась тихо, лагідно.

— Що? — вражено кинувся до неї.

Зізі так само, ніби стомлено, посміхнулась:

— Ну, звичайно — кіт. А ти хіба не знат, хто ти?

Він зрозумів, що вона каже правду. Так, він дійсно коханець повії, живе з нею.

— Ну, так от... котику, — казала вона далі. — Ти їхній тільки так... для одводу очей, а душа в тебе наша. Правду я кажу, Волінько?

Він мовчки, не відповідаючи, знову почав ходити по кімнаті.

— Тепер слухай, Волінько. Отой самий дядя, про якого ти питаєш (не забувай, що він мені, як янгол, до вподоби) пропонує мені багато, багато грошей і... всього, тільки за одну дрібничку. Я знаю, Волю, що ти мене кохаєш, і знаю, що ти дістанеш для мене ті гроші.

Вона зупинилася і певно обмірковувала свої слова. А тимчасом з-під напівзакритих вій уважно стежила за тим, як упливає на Базілівича ця розмова.

Він важко сів поруч неї.

— Я не знаю, про яку ти дрібничку кажеш, — вимовив хрипло й вимушену, і неприродно шарпнув рукою по своєму довгому волоссі.

— О, Волінько, не турбуйся. Дійсно — дрібниця. Дуже незначні відомості про... про Н-ський військовий городок.

— Значить... значить бути шпигуном? — прошепотів він глухо й перервливо й міцно стиснув холдине, залізне бильце ліжка.

* * *

Дні летіли за днями, і з кожним днем напруженостримане становище, що утворилося між Ніною й Базілевичем, ставало де-далі нестереопуче.

Ніна за цей час схудла й потемніла на виду. Характер її різко змінився, вона зробилась цілком замкнена в собі і могла цілими годинами дивитися на книжку, не розуміючи жодного слова.

Були такі хвилини, що страшна туга душила її, ій хотілось тоді ридати, битись головою об підлогу, кричати всім про свою пекучу образу.

В такі хвилини вона з залізною силою здавлювала свої скроні руками і глибоко заривала обличчя в подушки. Але перемагала себе, не плакала й не кричала, — тільки очі їй робились тоді червоними й хоробливо світились сухим металевим блиском.

Розв'язка швидко наблизялась. І настала вона саме тоді, коли обояні найменше сподівались.

Цілий день сьогодні Базілевич був особливо якийсь нервовий і дразливий. Була неділя і тому на посаді він не був. Ніна непомітно пильно стежила за чоловіком і намагалася розгадати, що саме сьогодні його так дратує.

Надвечір розчинили в квартирі вікна. Був кінець квітня, і пізній вечір. Вгорі хлюпало мільйонами зір безмежно-синє шатро, і золотим туманним миготінням простягся кудись у невідоме тривожний Чумацький Шлях. Унизу м'яко, мов великий і спокійний звір, стихав шум кам'яного міста і десь, зовсім близько, мабуть біля воріт, пілікала, як синиця, гармонія.

Базілевич мовчки пив чай. Ніна раптом чомусь одсунула свою шклянку і підійшла до вікна. Тоді він нараз скопився і з усієї сили вдарив кулаком по столу. З його горла вилетіли хрипкі звуки, повні дикої, нелюдської зневисті:

— Чому ти покинула свій чай? Щоб не бачити моого обличчя, зробити вигляд, що нічого не помічаєш? Так? Я до тебе звертаюсь, одоробло!

Ніна, похитнувшись, важко обперлась правою рукою на лутку, а лівою міцно стиснула чоло. Вона зрозуміла, що прийшла розв'язка.

Увесь блідний і тримтячий від злости, що душила його, він раптом схопився з-за столу й підбіг до неї:

— Чому ти мовчиш? — стискував він кулаки. — Про віщо думаєш? Про піяніно?

Він і сам не здав, навіщо згадав тут піяніно, але вже не міг стриматись. Вона, ніби захищаючись від ударів, затулила обличчя руками і раптом болісно, тужно закричала:

— Знаю!.. До потаскухи якоїсь унадився? Мучитель! Знаю! Пропало життя, пропало!

Ридала бурхливо й нестримано.

Все вийшло несподівано, гайдко, швидко, як блискавка.

Швидко хапала з комода, з шафи свої речі, складала в корзину, в'язала великі клунки. Вона вже давно вирішила, що „в разі чого небудь“ негайно забирає речі і їде до своєї матері.

Через півгодини заторохтів візник і вона поїхала.

Великими лункими кроками ходив Базілевич по порожніх кімнатах.

— Як це все негарно вийшло, безглаздо, —шепотів він. — Невже не можна було інакше якось, без цієї дикої сцени?

За щось зачепилася нога. Він нагнувся й підняв стару Нінину блузку, яку вона часто вдягала, коли ще була студенткою Вуз'я, в далекі часи їхньої першої зустрічі. Підняв, подивився й обережно положив на стіл. Тепер тільки він відчув, яка мертвaтиша панує в квагирі.

Він став і прислухається: тиша. Відчинена шафа, шухлядки з комоду витягнені, жужмом змішано близну. Десь унизу за вікном стихає місто, а тут напруженна, нашорошена тиша. Десь писнула миша... ні, тільки здалося. Самітна, забута книжка на канапці, сама перегорнула сторінки. Ніби від дотику чиеїсь новідомої руки сама дзенькнула шклянка на столі. Хтось небачений тихенько дмухнув ззаду на волосся. Шаркнув черевик під ліжком у порожній сусідній кімнаті. Ти-ша...

І раптом незрозумілий ляк охопив Базілевича. Поводячи навколо себе очима, озираючись, він вискочив із кімнати. Тримтячою рукою запер двері. Жалібно дзенькнув ключ у замочній щілині і стих.

Уявив візника й назвав йому провулок „Радості й Перемоги“.

А в Зізі в цей час уже сидів „чиновничок“ і обое вони давно вже чекали на Базілевича.

VIII.

Чиновничок (так його охрестив Базілевич) мав мертво-сіре, аж синювате обличчя. Округле кепі з лисніючим верхом було низько на-сунуте на самісінські очі, що цікаво, як мишенята, ввесе час бігали й винюхували з-під ріденьких, рудуватих брів. Ніс —горбатий дзьоб шуліки, або ні, краще —дурного, але вченого папуги. Під ним рудуваті підстрижені вуса. А губи —губів не було, були дві стулені печериці.

Чиновничок часто забігав наперед, ніби для того, щоб зазирнути в обличчя і, розмахуючи руками, чітко дріботів каблучками чобітків далі. Низенький і опецкуватий, він, здавалося, без перестану витанцювував якусь мудру чочітку. Важко було відразу вгадати: скільки йому років. Та, певно за п'ятдесят.

— Чи далеко ще? — спитав Базілевич.

— Ні, ні, ні, —вимахував руками чиновничок. — Що, нетерплячиться? Хи-хі-хі, встигнемо, не на пожежу. Ху, прости господи, яка спека!

Дістав клітчату хусточку і витирав мокрого лоба.

— Я, знаєте, в чоботях. І зimu так, і літо. Воно в чоботях, знаєте, якось те.. безпечніше, твердіше, хі-хі-хі. Що, нетерплячиться,—знову забігав наперед і зазирав ув обличчя.

Від його дрібної чочітки, від очей, що трусились і метушились, як злякані мишенята, від цього дурного безглуздого слова „нетерплячиться“, робилось Базілевичу до отрути нудно.

Чи скоро вже?—думав. Ішов, і тихо, про себе, повторював:

— Господи, господи, куди я йду?..—і тоді знову: господи, господи...

Потім скаменувся, що в господа він не вірить, і що господь тут ні до чого, і сердito сплюнув на тротуар.

— От, чортяка, пече як!—сказав уже в голос.—Чи ми дійдемо коли, чи ні?

Чиновничок забіг наперед:

— Та воно, знаєте, можна б і трамваєм, та, знаєте, хі-хі... як кажуть, свистить, мов у димарі,—показав він на кешеню.

— Я заплачу,—сказав Базілевич.

У вагоні трамваю було нестерпуче душно, і набиті, як оселедці, люди розкривали роти, наче кури в спеку, і ловили кожний струмочок рухомого повітря. Базілевич ненароком наступив на ногу якісь товстій купчисі. Та сикнула, зиркнула, ніби жало всадила, на портфель.

— Красній дворянин, портфельчиками помахують,—почув Базілевич її голос.—Не роблять нічого, гроші дурно одержують, а мій муж і досі безробітний... Сволочі!..

Знову йшли, і знову чиновничок дрібно витанцював каблучками чочітку.

— Дядінька, дай копіечку. Єй-богу голодний, дядінька,—вчепився збоку до нього замурзаний, чорний, як трубочист, безпритульний.

— Холера б вас видушила, голозадих!—відповів „дядінька“,—геть з дороги, вуха одірву проклятому!

Хлопчик блиснув білками очей і зник.

— От, маєте, розвели отаке паскудство, таку гидоту—ні пройти, ні проїхати. І, повірите: з будинків тікають прокляті цуценята,—танцював і вимахував руками.—А я думаю так, нічогісінько з них путящого не буде все д'но. А врятуватися від них можна, хі-хі... Викопати, знаєте, колодязь—широкий такий, глибочений, зібрати всіх їх голозадих і набити ними до верху. Хі-хі... А зверху земелькою притрусити...Га?..

Базілевич уявив і здригнувся. Йому зробилось моторошно. А чиновничок уже розгортає нового проекта і в куточок його губів зібралися, мов у скаженої собаки, дві білі лискучі цяточки сlinи.

— А то можна, знаєте, так: зібрати їх з усього міста, ніби на свято яке, на столи ласощів усяких, знаєте, навалити. А в ласощі ті, хі-хі, стрихінінчику...

І враз він зупинився й хапливо поліз до кешені. Зупинився здивовано й Базілевич. Чиновничок мурмотів:

— Не думайте, що я не подам старцеві, не думайте. Старець—свята людина, це не цуцена обскублене. Ходімте на той бік, бачте, он сидить біля порогу,—вказав на протилежний тротуар.—Від власних, можна скати, синів постраждав, вигнали його на вулицю. І я теж від синів. Однакове горе, знаєте...

Перейшли на другий бік вулиці. Чиновничок подав жебракові три копійки й дрібно, уривчасто перехристився.

— Швидше пошукай здачі... дві копійки...

Одержавши здачу, так само хапливо перехристився, забіг наперед і зашепотів:

— У мене теж, знаете, від синів... Нещастя. Старшого... ау!.. в двадцятому ще році... не помирився щось із „ними“—розстріляли, а меншенький, сукін-син, сам тепер большак. Партийний. Ну, звичайно, прогляв я його, і де він зараз—не знаю. Та й знати не хочу. А ось і той.. прийшли вже.

Базілевич побачив на воротях велику червоно-зелену вивіску:

„Лагодіння обув'я та швачка нового.

Чоботарний майстер І. І. Кузнецов“.

— Це сусіда мій, швець. А зараз будуть і мої хороми,— і чиновничок побіг уперед.

Сходили рипучими „чорними“ східцями. Темно, хоч око виколи. Чиновничок веде перед і чутно, як він на поворотах попереджує:

— Тут обережненько, не вкаляйтесь!

І враз Базілевич зупинився, тамуючи переляк. Просто перед ним зацвіло в темряві двоє округлих блискучо-зелених очей. Щось волохате й м'яке кинулось йому під ноги й зникло.

— Кішка!—нарешті зрозумів він і сплюнув.—Тьху, будь ти неладна!

Чиновничок відкрив на горі двері, і звідти полилось бліде жовте світло.

— Пожалуйте,—запрошуваючи він.

В ту ж хвилину Базілевич почув якісь непевні, тривожні звуки, ніби хтось розмірено вдаряв у тисячу різних шклянок, у кожну по черзі. Іноді з загального неладу звуків виридався один якийсь співучий і високий, він швидко перекочувався через усю гаму й нараз, як шклянка, розбивши на тисячу скалочок, стихав.

Через хвилину Базілевич був у високій просторій кімнаті. Скрізь, де тільки можна було почепити, висіли клітки з усякими птахами. Походження непевних звуків було виявлено. В кімнаті коливалась весела гама від чірікання, дзьобання, писку, хлопання десятків пташиних крилець..

— Ось, чим не звіринець? Га?—милувався чиновничок.—Подивіться на цього шпака, як він вам здається? Або ось на соловейка. Сіреневий, га? А голосок? Голосок треба почути! У нас усі в роду за божими пташками ходили, кохалися в них.

Шпак сидів похмурий і нерухомий у кутку клітки і, здавалося, єдиним бажанням у нього було не бачити цієї кімнати і мучителя—чиновничка з мишенятами-очима. Соловейко одеманітно, як маятник, стрибав з вищого щаблика клітки на нижчий, з нижчого на вищий. І так без кінця, ні на мить не змінюючи цього маршруту. Базілевичу здалося, що ця маленька сіра пташка, як людина, давно вже збожеволіла.

Тут чиновничок заметушився, стукнув себе по лобі.

— Господи, от голова! Простіть, простіть мене!.. Зовсім забув! Знайомтесь, будьте знайомі. Це.. мм... громадянин Вульферт, Микола Гаврилович.

У Вульфера був чудовий низький баритон. Цей голос Базілевич відразу ж упізнав і пригадав собі нічне авто в провулкові „Радости і Перемоги“.

Чиновничок був цілком „свій“ (і таки дійсно—чиновничок,—мав посаду в конторі якогось видавництва) і ввесь час був присутній при розмові своїх двох гостей. Він похлопував Базілевича по плечу і побажливо казав:

— Все буде чудово, сміливіше тільки... Я, знаете, теж був колись у дев'ятсот п'ятому соціал-демократом, хі, хі. Слово чести. А про Леніна нічогісінько тоді не чув. І ніхто не чув. Їй-богу, він тоді й революціонером не був. У сімнадцятому німці його на готовеньке прислали, слово чести.

Його оченята нишпорили й винюхували, руки совались по скатертині то по колінах, то залазили до кешень і, раптом вискочивши звідти, знозу гасали по столу.

— А все—хто?—зазирав він обом у вічі.—Жиди. Все—вони.

* * *

Коли Базілевич вийшов від чиновничка й тихо побрів вечірніми душними й електричними вулицями, він яскраво відчував, як пульсують й б'йому в скроні дзвінкими молоточками кров. На серці тяжило якесь почуття розгубленості, непоправного лиха й чекання чогось важливого, моторошного й непевного. Хвилинами йому здавалося, що все це він бачить від сні, ось зараз він протре очі й щезне важка примара.

Невже це справді, невже я пішов на „де“?—з тоскою тривогою питав сам себе. І „де“ грізне й невмолямє стояло перед ним, як фатум. Ішов ніби п'яній і не помічав, як його штовхали перехожі, і здивовано озиралися на його велику, трохи зігнуту постать. Грубий вигук і брудна лайка спинили його.

— Гей ти, ракло, куди прешся під коня? Повилазило тобі, чи що?

Він ішов вулицею збоку тротуару і візник ледви не наскочив на нього. Мимоволі, як сновида, знову звернув на тротуар.

— Чому це так убрані сьогодні вітрини?—майнуло підсвідомо в голові.

Вітрини дійсно було залято електрикою, скрізь визирали з червоночорних рамок портрети Леніна.

— Ага,—копирсалося десь тоненькою голочкаю під черепом,—сьогодні ж свято. Яке?..

Ішов далі, і враз, як пришитий, зупинився. Могутній тисячний хор дзвінкіх голосів упав на нього й приголомшив своєю несподіваністю, своєю юнацькою жагою життя й боротьби:

„Туди, де сонце сходить,
Рушаймо на борню!..“

Нісся чорний, тривожно-радісний бурхливий потік кудись угору, де загубилось і зіщулилось від електричного сяйва таке далеке й маленьке темно-синє, мережане золотими зернятами нічне небо...

„Сміліш вперед! Одкиньмо страх,
І вище наш юнацький стяг,
Бо молода ми гвардія
Робочих та селян“...

Струнко йшли чорні колони і, здавалося, вкупі з ними крищево співали дзвоном велетенських кроків старий кам'яний брук Кривавими зловісно-буйними блисками метлялись крила чадних смолоскипів і, здавалося, кипів навколо чорний, велетенський чавун.

Базілевич, як кам'яний монумент, стояв край тротуару, і враз тихо ахнув і повільно ступив назад.

Перше Травня! Завтра Перше Травня!—чітко й яскраво пригадав він.

Стояв мовчки, і мовчки, з якоюсь жадобою, ненаситно дивився на похід. І коли вже нічна демонстрація давно щезла за рогом і вогненнем волоссям війнув останній смолоскип, Базілевич тихо рушив далі. Ішов, а в зіницях усе ще стрибали кривавими плямами вогні над колонами і молотками видзвонювали у скронях кров.

Сам не знає, як опинився біля якогось високого паркану. Зупинився, озирнувся, і враз упізнав:

— Міський парк,—промовив уголос.

Ураз сплинули згадки, як колись... давно, ах, як це давно було! Тоді була ще Ніна...

З якою болісною радістю він стояв тепер тут, під цим сірим парканом, і пригадував, пригадував!.. Тоді так само був травень, і так само світив місяць, і пахло в саду високою нічною травою, синім небозводом, і шептанням старих берестків.

Пішов ліворуч, зійшов на пригорок. Звідци можна було зазирнути в парк. Невідоме чуття владно притягло його до паркану. Звів руки, схопився за верх, підтягся. Беззгучно й м'яко скочив на той бік. Звідкільсь бризнуло просто в обличчя живою холодною росою.

Пішов алеєю, а потім звернув на бік, у високу росяну траву. Став і прислухався, нашорошив вуха, ніби якийсь невиданий лісовий звір...

„Туди, де сонце сходить,
Рушаймо на борню...“

долетіло звідкільсьдалеко-далеко, як забута чарівна казка. А може то вітерець пошамотів верховинами кленів?

Базілевич, уткнувши в мокру траву гаряче обличчя, невпинно, беззгучно... ні, не плакав. Це — не плач, це давуче, моторошне склипування. Так часом скавучить щеня...

Блукав місяць-сновида по парку, а назустріч із високої срібної трави в солодкій знемозі тяглися до нього сонні розквітлі тульпани...

IX.

Перед заходом весело їржали коні і з річки котилася неугавна гама молодих дзвінких голосів, хлюпання й задньористий лункий регіт.

Вже два місяці, як Н-ський сап'орний кавалерійський ескадрон виїхав до табору. За тиждень на узлісі густого соснового бору виросло біле полотняне містечко. Струнко вряд стали присадкуваті намети, а підстрижені, рівні „лінійки“ вабили око своєю симетрією й чистотою. Приємно лускав гравій під червоноармійською ногою, а вечорами, з чепурних округлих клумб перед наметами, несло запаморочливими п'яними пахощами матіоли і тягло з бору животворним міцним духом сосни й ялини.

Коля Шпак цілком поринув у табірне життя. Чорний, засмалений, він міг цілими днями, засукавши рукава, будувати понтонного моста й надувати поплавки Полянського, рити окопи й рубати в протигазі лозу, купати в Бузі коней, і легко мчати верхи до табору на неосіданому „Європейці“.

Надходив вечір запашною червневою тишиною, з пахощами соснового бору, зі співучою гармонікою. Притишено, зачаровано дзвинять тоді голоси і золотими крапками розгортаються в темряві й раптом гаснуть червоноармійські цигарки. Тоді до стомленого Колі Шпака приходить тихий смуток, легкий прозорий жаль за чимсь далеким, минулим, безповоротним. В такі хвилини він іде на узлісся і, горілиць лягає в високу, з гострим духом полиню й чебрецю шамотливу траву. Положить руки під голову, втопить зір у бездонний зоряний океан і замре. І тоді, якщо далеке і неясне, приходить ніжний, любимий образ Наталі.

Іноді вночі прокинувшись, Коля виходить із намету. Стоїть і слухає тишу. Тоді в нього буває таке почуття, ніби ввесь табір у полоні в невідомих волохатих велетнів. Ці велетні — темні громади сосен і ялин, щільним півколом обступили табір із заходу і дихають живучим, металевим пахом смоли й нагрітої за день хвої. У сусідньому селі сонно перегукуються кукути і ляпають крилами, і враз знову все стихає, і тільки невідомі волохаті велетні так само непорушно стоять на варті.

Сьогодні цілісінський день будували зразкові понтонні мости через Буг. І червоноармійці, і комсклад стомились до того, що падали з ніг. Як тільки „архангел“ програв зорю, всі вже були в наметах.

Опівночи Коля прокинувся від холодних крапель, що стукали його просто в обличчя. На дворі тюжив дощ і тарабанив по наметах. У деяких місцях полотно пропускало воду і краплі попадали просто в намет.

Коля відсунувся в куток, перевернувшись на другий бік і враз знову, підвівшись на лікті, сторожко прислухався: тонко й поспішаючи, сурмач грав тривогу. І в ту ж хвилину швидко захлюпали по калюжах чиє ноги і на порозі намету хтось голосно крикнув:

— Вставай! Сідлай коней!

Нашвидку підтягуючи на „Европейці“ підпругу, з гвинтовкою за плечима, Коля став у шерегу.

— Сіда-ай!..

Дзенькнули в темряві остроги.

— Кроком руш!..

Зачавкала під кінськими копитами багнюка.

— Ри-истю-ю руш!

Швидко переїхали вузькими вулицями села. Через хвилину нова команда:

— По-овід! Галоп!

Коля дав повід і легко стиснув боки „Европейцеві“. В ту ж хвилину кінь сіпонув і, ніби відірвався від землі. Зробилось дивно легко. Не треба було вже улегшуватись на сіdlі, здавалося, що „Европеєць“ легко й плавно несеться по вітру...

Проскакали так з верству. Пішли знову ристю і, нарешті, перейшли на крок. Куди їхали,— ніхто з червоноармійців не зінав. Точились різні здогадки.

Покликали ройових кудись уперед до командира. Через п'ять хвилин вони повернулись і Коля довідався, що їхній ескадрон їхав на банду.

Вже два дні, як у таборі ходили чутки про те, що десь, верстов за тридцять, „гуляла“ якась банда. Червоноармійці це чули від селян, а селяни ще від якихось селян. Тепер ці чутки справдилися. Дійсно, в окрузі з'явилася напівкrimинальна, напівконтр-революційна, польського походження банда.

Ніякого враження на Колю повідомлення про банду не справило. Було так, ніби це щось звичайне, чого обминути не можна. Більше забирає уваги і дошкаяв дощ, що лився за комір і давно вже зробив з шинелі важке, холодне ярмо.

Наздогнали й лишили позаду сотню піхоти. Довго стояли на вулиці біля тинів якогось села.

Незабаром розвидниківсь, дощ перестав, і піднялось сонечко.

На заброханій білій кобилі „Бліскавка“ підїхав комчоти.

— Що, викупались добре, хлопці?

Він ласкавим примурженим поглядом гладив обличчя, шинелі кіннотчиків, і кожне обличчя було йому таке знайоме й близьке Він добре зінав „людей“ своєї чети і зараз водив поглядом, намагаючись ухопити вираз кожного обличчя.

— Що, скучно стояти на місці? — знову кинув, блиснувши двома бісиками з напівпримуржених вій. — Нічого, зараз поїдемо.

І він знову непомітно й уважно обдивився всі лиця. О, як він їх чудово знає.

Ось просто перед ним на рудому золотавому коні — товариш Заєць. Маленький, сміхотливий Заєць, увесь у ластовинні, моторний танцюрист й „трепло“. Він і зараз блискає білими зубами й намагається ляпнути якусь дурницю. Цьому не важко: дощ — дощ утома — хай буде утома. Аби був хто поруч нього, до кого можна було б поскалити зуби.

Поруч — товариш Ковтун. О, це справді Ковтун: не клади пальця в рот, бо відкусить і ковтне. Товариши не люблять його за симуляцію тисячі хвороб, що ніби то ввесь час його переслідують, за неуважне ставлення до свого коня, за вміння половити рибку в каламутній водиці.

Ковтун зараз похмурий і сердитий. Він одвертається від командира й робить вигляд, що не чув його слів. Здається, він обвинувачує його у всіх неприємностях сьогоднішньої ночі: і в тому, що не дали виспастись, і в тому, що до нитки промочив дощ, і взагалі у всій цій поїздці, що нічого гарного від неї не можна сподіватись.

Далі, з боку — товариш Соломенко. Хороший хлопець, здоровий, вайлакуватий, як ведмідь, проте тихий, соромливий, дбайливий коло коней. Цей по першому наказу піде без жодного ремствування в вогонь і в воду. Посилають, значить, так треба. На те — червоноармієць. Батька деникінці ледви до смерти не запороли. З тих пір носить у серді люту зненависть до погонів. Зараз скрутив цигарку і з насолодою затягається.

— Товаришу комчоти,—вихопився раптом із рядів улесливий голосок.

Комчоти повернув трохи вбік свою „Бліскавку“.

— Ну? — протяг, запитуючи і, ніби з незадоволенням.

— Товаришу комчоти, скоро поїдемо? — продовжував той же улесливий голосок. — Руки вже чешуться, щоб клинка вихопити...

Комчоти якось внутрішньо, про себе, посміхнувся.

— Скоро, скоро... — знову протяг і вже сухо додав: — хіба вам, товаришу Юрівчику, так хочеться їхати?

Комчоти Юрівчика не любив. Це був один із тих червоноармійців, що всіма правдами й неправдами намагався не бути в „строю“. Юрівчик завжди знаходив тисячу приводів, аби тільки не з'явитись на навчання в манежі. То, мовляв, через два дні свято Жовтневої Революції, а в ленкуткові нема ще гасел, треба, значить, допомогти бібліотекареві малювати, то, мовляв, скупчилася ціла копія непереписаних протоколів комсомольських зборів (він комсомолець), треба, значить, їх переписати, то... і так хоч один, хоч два дні, а таки викрутить собі і на роботу в ленкуткові, і на переписування протоколів...

Під'їхав джура:

— Товаришу комчоти, вас просить командир ескадрону.

Через півгодини ввесь ескадрон їхав узліссям величезного соснового бору. Через кожні чотириста-п'ятсот кроків лишали одного кіннотчика.

— Товаришу Шпаче, — почув Коля голос комчоти. — Тут ваше місце. Будьте уважні! З коня не злазити.

Коля звернув на бік і зупинив „Европейця“. „Ваше місце“, промайнули в мізку останні слова командира.

У південь, після нічної зливи сонце пекло розпеченим велетенським казаном, жагуче пило калюжі й сушило на грудки багнюку. Коля стояв на узлісі обличчям до бору. Могутні стовбури сосен підбігали просто до нього, дихали смолою й глибокою давучою тишою. За спиною в Колі широко, аж за обрій, простяглося поле. Легкий витерець гонив оксамитні білясто-сизі хвилі по молодому житі. А десь, ген-ген, аж на самому обрію знову мріла туманисто-синя смужка далеких лісів.

„Европеєць“ не хотів стояти на місці. Він раз-у-раз сіпав головою, кусав мундштук, дрошився то туди, то сюди. Коля заспокоював, ласкало ляпав по його єдвабній, вигнутій шій.

Минула година, друга. Стояти так на одному місці було дуже нудно, до того ж сонце випило вже крізь тонку гімнасторку останній піт із тіла. Від довгого сидіння на сідлі болів поперек. Коля трохи від'їхав од узлісся й ген-ген праворуч побачив червоноармійську постать на коні, що так само нерухомо маячила біля лісу.

Було відомо, що через увесь бір пішла піхота, можливо, що бандити (які були тут ранком) далеко не втікли, і кожну хвилину в бору можна було сподіватися пострілів.

Минуло ще довгих двадцять хвилин. Проскарав „зв'язок“ і знип десь за деревами. „Европеець“ зовсім занепокоївся, рив копитом землю, танцював і хропів. Тоді Коля вирішив злізти. Підїхав у холодок під захисток перших дерев і стомленими ногами скочив на м'яку траву. Тільки хвилину б, дві походiti, розім'яти закляклі ноги.

„Европеець“ зараз же нагнувся і на його зубах смачно захрумал соковита травиця. Пасті коней „на поводі“ заборонялося, але Кола зараз на це не звертав уваги. Він з насолодою зробив кілька рухів ту лубом, потягся всім тілом, і... завмер. У лісі хруснула вітка.

Бандит!—бліскавкою полоснула думка, і гострий холодок раптом розлився по всьому тілі. В ту ж хвилину великий сірий заєць вискочив на узлісся. Стрибнув раз, другий і, нашорошивши довгі вуха, сів Кола перевів дух.

— Ху, налякав косоокий!—промовив уголос.

Заєць ураз метнувся, знову послухав і, як стріла, подався край жити.

— Бач, покотив!—посміхнувся йому вслід Кола довгою усмішкою.

На пригорку, в гарячій траві, що пахла сонцем і кониками, причаїлась ціла купа великих рожевих полуниць. Страйожена гадюка, що й Коліни кроки перебили вигріватись під сонячним промінням, зграбно звиваючи своє тіло, чорною стъожкою швидко поплазувала з пригорку і зникла в кущах.

Коля повагом нахилявся і зривав ягоди, і від того ґвинтівка зсувалась йому зі спини на самісінку голову. Солодко-кислуваті полунички м'яко танули в роті і приємно пощипували за кінчик язика.

Враз Кола вражено випростався і підбіг до коня. Як він відразу тоді ж не подумав про те,—чому вискочив із лісу заєць? Чи не спохали його, часом, обережні людські кроки? Може зараз, поки він рече отут полуниці, на узлісся вискочить кілька озброєних і він не встигне навіть зняти з-за спини ґвинтівку?

Коля нагнувся біля „Европейця“ і уважно став дивитись між стовбури. В ту ж хвилину біля нього чудно затримтів якийся дужий несподіваний звук. Коля напівсвідомо скопився лівою рукою за шию коня... Але й шия коневі тримтіла великими дрижаками. І ту ж мати уже все зрозумів. Це голосної закликаюче заїржав його „Европеець“.

— Хай тобі чарт!—вилася Коля, сплюнув і поліз на сідло.

Що зі мною?—подумав.—Невже я такий страхополох, такий боягуз?

Поклав руку на ефес шаблі і витяг її до половини з піхов. Подумав трохи і вихопив усю. І враз відчув недалеко від кінця її ту живу смертельну точку, те місце, де скупчується вся сила, ввесь поріг і удар бойця. Ураз зробився упевнений і спокійний. Твердо натяг по від і примусив „Европейця“стати смирою й струнко, як натягнена тетівка луку.

* * *

Бандитів не впіймали. Вони встигли зникнути.

Пізно ввечері стомлений ескадрон приїхав до села Н. Ще здалеку червоноармійці побачили якусь заграву, ніби відблиск великої пожежі, а коли кроком, похитуючись на сідлах від утоми, в'їхали в вузькі вулички, були здивовані електричними ліхтарями, що ліли бліде химерне світло на вбогі хатки під солом'яними стріхами. Це було одно з тих небагатьох районових сел, що скористало з води Буга і примусило його дати дешеву корисну енергію. Дійсно, дивно було бачити електрику в селі!..

Ескадрон розташувався в селян, по одному, по двоє червоноармійців на хату. Стомлені бойці спали як убиті, а вранці на другий день стало відомо, що до табору повернуться невідомо коли, бо прийшов зі штадиву наказ ескадрону не виступати з N, і чекати дальших розпоряджень. Можна було здогадуватись, що банду ще не зліквідовано, і на ескадрон покладались певні завдання.

Увечері Коля з товаришами пішов до школи. Сельбуду в селі не було, і школа поки що виконувала всі функції політосвітроботи.

Тихенько, навшпиньках увійшли червоноармійці до просторого приміщення класи. N-ський драмгурток репетирав якусь п'есу. Широкоплечий, дужий парубок стояв посеред кімнати і, б'ючи себе що-хвилини в груди, вигукував якогось геройчного монолога. Після кожного слова він люто зиркав на миршавого худорлявого підлітка, що правив за суфльора.

— Ну, давай, давай швидше, не затримуй,—кричав парубок.

— Та даю, а ти слухай краще,—огризався суфльор.

Збоку на партах цілком байдуже собі сиділи парубки й дівчата, ретельно лускаючи насіння. І тут Колю смикнув хтось ззаду за гімнастъорку. Озирнувся—Йона.

— Слухай, братуха,—зашепотів він.—Глянь он на ту, що з того краю сидить простоволоса. Не впізнаеш?

Коля глянув...

Зустріч! Яка зустріч! Ах, зустрічі, дорогі несподівані зустрічі! Вони як блискавки в нашому житті, вони як мандрівні зірки, як вогники щастя в тумані, у млі над гнилою, отруйною трясовою!

Чому так забилося серце? Що це зі мною?—думає Коля, а сам дивиться, відірватись не може від цього світлокаштанового, золотавого волосся, від цього суворого мармурового підборіддя. Яка несподіванка! Може—не вона? Ні, вона, вона—та ж сама, з пухнатими віями, Соня!

О, вона зрадила й здивувалась не менше за нього. Так, вона живе в цьому селі і зараз відпочиває—каникули. З першого серпня знову до міста на педтехнікум. Репетиція? Так, хочуть поставити „Саву Чалого“. Поспішають до жнів, бо тоді ніхто не буде ні грati, ні дивитись—кожному ніколи. Режисер? Його зовсім нема. Всі—режисери, щоб нікого не брали завидки. Звичайно—дурниця, річ неприпустима, але... так робиться.

О, яка вона чудна, ця Соня! Як вона змінилась після... після тої розлуки за «місточком»! Вона вилюдніла, форми тіла якось більше округлились, і гострі її дівочі груди просто нахабно стирчать у два боки, рельєфно вирізблюючись під тонкою скроєй блузки.

Удвох поверталися зі школи і, як люди, що колись були дуже близько один до одного, а тепер знову зустрілись, як це завжди буває в таких випадках, перескакували в розмові між собою з одного на друге, поверхово торкалися найрізноманітніших питань, обережно мінавши те, що могло б нагадати колишні їхні відношення.

Біля хвіртки чистенького будиночка під черепицею вона зупинилась.

— Ну, я дома. Ти, звичайно, зайдеш?

У неї була окрема чистенька, світла кімнатка. Коля сів до столика. Соня дісталася з шухлядки невеличкого альбома для листівок і подала йому.

— На, подивися, щоб не було скучно. Я зараз передягнуся.

Вона вийшла, а Коля поверхово, неуважно став переглядати листівки з краєвидами. Перегорнув останній аркуш і спинився. Його увагу притягала якась листівка, що була окремо загорнута в синій лопотливий папір. Обережно взяв і розгорнув. На листівці—худорляве, похмуре з тонкими рисами обличчя.

„Гетьман Іван Мазепа. (1644—1754)“—прочитав підпис. А збоку хтось чітко прямими літерами написав зеленим атраментом: „Сонічко! Так, я він думав про Україну, так я думаю про тебе, зоре моя“!

Загорнув листівку в папір, поклав на місце і закрив альбома.

Її кохають,—подумав.—А вона?

Ввійшла Соня. На ній уже нова червона блузка, а волосся, здалося Колі, трохи завите в кілочки. Вона на мить зупинилася на порозі і, як колись, погладила його з-під пухнатих вій темним оксамитом очей.

— Набридло чекати? Ні? То чому в тебе зараз такий кислий вид?

Коля не встиг відповісти, бо в двері хтось твердо, настирливо постукав.

— Ввійдіть,—крикнула Соня.

Колі здалося, що вид її раптом потемнів і вона з досадою пересмикнула плечима.

Той, що ввійшов, був низенький, чисто виголений і сутулій, в окулярах, мав на вигляд років за тридцять. Ходив він якось чудно, мішкувато, ніби боком, як півень до курки. Але був швидкий, метушливий з хитрими карими очима.

Перше враження від нього було таке, що полайся з ним, стань у вою рожі до нього відносини, і ця людина піде на мерзотніші вчинки, аби яко мoga дошкульніше шпигонути свого ворога, доконати його.

— Пробачте, я може буду заважати вам?—спинився він посеред кімнати, і вся його мішкувата, сутула постать відбивала повну готовності негайно ж виступити за поріг, треба тільки кивнути до нього про головою.

— Знайомтесь,—процідила Соня,—це мій гарний знайомий, товариш Шпак, а це—вчитель із міста, поет Кряк.

Коля і Кряк якось хапливо ткнули один одному руки і мовчки сіли в різних кутках кімнати. Прикра мовчанка тривала тільки якийсь момент. Соня вдалася з запитанням до Кряка.

— Ну, Володимире Дмитровичу, як ваша поема?

Він з досадою махнув рукою.

— Ат, у який це ви мене раз уже питаете про це? Закінчу, тоді принесу й прочитаю сам.

— А можна спитати,—поцікавився Коля,—в яких ви журналах друкуєтесь?

— Зараз ні в яких. Раніше колись один час друкувався в „Рідному Краї“. Тепер таких віршів не друнують.

Він зробив натиснення на „тепер“.

— У товариша Кряка особливі, оригінальні речі, що завжди висловлюють його досить оригінальні особисті думки,—швидко втрутилась якоюсь іроничною усмішкою Соня.

Раптом Коля відчув, що йому щось мулиль. Він підняв очі на Кряка і мимоволі одвернувся. Із Крякових очей простяглись тонкі, колючі дротинки, що, здавалось, упивались у самісіньке тіло і пронизували Колю своїми отруйними гострячками. Здавалось, що Кряк пильно, старанно вивчав свого нового знайомого.

— Ви, значить, червоноармієць?—нарешті запитав він.—Не набридло ще в армії?

Коля відповів, що звик до свого армійського життя і що воно йому ще не набридло.

— А можна знати,—запитав Кряк,—як у вас зараз в армії: є українські частини? Тільки справжні українські, що й команда там українською мовою?

Коля глянув на Соню і швидше відчув, ніж зрозумів, що ця розмова її чомусь дратує.

— Що з нею?— подумав він.— Невже їй досадно, що цей йолоп сидить тут і заважає обом поговорити... про віщо?

Кряк несподівано підвів до стелі очі і з патосом продекламував:

„Українське військо, мов з могили встало,
Вдарило у бубни, в сурмоньки заграло!..“

— Що, на коника свого сілі, Володимире Дмитровичу?— іронично глянула на нього Соня.

— Олесь. Ось хто справжній великий національний поет,— вигукнув Кряк.— Назвіть мені хоч одного такого з радянських, що дорівнював би йому своїм таланом.

— А хіба нема в нас гарних пролетарських поетів?— запитав Коля.

Кряк скептично, зневажливо скривився:

— Пролетарських поетів? Може скажете ще— пролетарської літератури? Хіба є зараз українська література, література Панаса Мирного, Нечуя-Левицького, Марка Бовчка?

— А чому?— спробував Коля висловитись.— От я читав декого...

— Читали?— перебив Кряк. Та хіба ж то література, голубе? То не література, а літорганізації, бо літератури радянської, чи то пак пролетарської української, не було й нема. Не лідерів нам літературних треба,— замахав він руками,— хай подавляться і ті, що перед ведуть, і ті, що зад, і ті, що пишуть про це— нам літератури треба, голубчику, справжньої літератури, письменників треба путніх.

— А от я читав,— знову почав Коля,— що наші пролетарські письменники...

— Пролетарські?— знову перехопив Кряк.— То ж бо то й є, що в нас тепер таке повелося, що коли нема чого сказати про твір, кажуть про пролетарське походження його автора. От у чим лихо. Бездарність і халтуристичну всяку ваші холуї-критики ховають під личину пролетарського світогляду. Читайте, мовляв! „Он хоть немного и деръот, зато уж в рот хмельного не беръот“. Так виходить, чи ні?

Хвилину посиділи мовчки. Кряк обводив присутніх очима, ніби хотів занотувати, яке враження на них справили його слова. І враз знову розчертівся і знову замахав рукою.

— Он Соня Євдокимівна вважає мене за шовіниста, із „щиріх“, мовляв. А який я шовінист? Просто— українець і навіть сам пролетарського походження.

— Та невже?— посміхнулась Соня.— А батько— автокефальний піп?

— Піп, що там— піп! Ви слухайте:— мати моя у молодості наймічкою була в пана, дід мій по батькові сторожом служив при церкві, а дід по матері...

— Ха-ха-ха,— не витримала Соня.— „Пошла писать губерния!“ Аж до сьомого коліна ввесь рід— пролетаріят від станка, правда?

— Чого він прийшов?— думав тимчасом Коля. І враз, ніби щось стукнуло його в лоба. Він пригадав напис на листівці з Мазепою, що її він знайшов у альбомі. І зразу стало ясно, що писав це Кряк, не хто інший.

Кряк увесь вечір був дуже чимсь незадоволений. Він, певно, ховав це своє незадоволення, маскував його недоладним вимахуванням руки, зайвою метушливістю й патетикою своїх промов, але Коля підмітив, що цей „пролетарій від станка“ почуває себе чомусь не в своїй тарілці. Незабаром він розпрощався й пішов.

Соня поволі спокійно підійшла до вікна і розчинила його. В кімнату полилася тепла ніч і пахощі матіоли.

— Знаєш що?— звернулась вона до Колі.— Ходімо в садок. На дворі чудова ніч.

Він охоче згодився. Перейшли подвір'ям, стукнула хвіртка.

Сад був мовчазний і темний, повний неясних невловимих шелехів і високої некошеної трави. Десь високо-високо над ним гойдались дрібні, як зернята, туманні зірки і сіяли молочну, мутну павутину.

— Сядемо тут,—запропонувала Соня і м'яко опустилась на траву під присадкуватим, кріслатим деревом. Коля сів поруч. Ним опанував якийсь спокійний, безмежно-спокійний, утомний настрій. Не хотілось ні говорити, ні думати. Він одкинувся трохи назад і ліг боком, підмостивши під голову лікоть.

— Соню, ти почуваєш, яка ніч?..—промовив і раптом змовк. Свій голос видався йому якимсь чужим, незнайомим,—такий він був і тривожний, і ніжний, і таємне прохання задзвиніло в нім соромливою стриманою радістю, передчуттям якогось солодкого-солодкого болю, невимовного щастя.

Соня ніби не чула його. Вона, здавалось, уперто думала про щось своє. Зірвала стеблинку, перекусила її і тоді тихо, вдумливо сказала.

— Знаєш, я часто думаю про... про наше останнє прощання з тою... пам'ятаєш?

Коля раптом відчув, що густо почервонів. Але згадав, що в темряві однаково цього не можна помітити і трохи заспокоївся. Він добре пригадав ту хвилину, про яку зараз казала Соня. А вона тихо продовжувала:

— І от я часто думаю, який ти серйозний, витриманий хлопець. Ти не можеш уявити, як це мене тоді здивувало, ну, і... образило, звичайно.

Коля мовчав. У нього зараз виникла внутрішня душевна боротьба: з одного боку було приемно, що ця дівчина такої думки про його характер, а з другого—він згадав, як побіг тоді доганяти її, як добіг до місточка, яка досада й туга душила його. Значить, він тоді не витримав до кінця і перемога все таки лишилась за нею. І раптом виникло ще й третє почуття, почуття ображеного самолюбства. Чи не насміхається, бува, над ним у душі ця дівчина, чи не вважає його за ганчірку, за кастрованого зайця?

Він підвівся на лікті й уважно, стороною подивився на її постать. Ось вона, така близька, така округла, неясна. Ось вона—вдвох з ним на траві, а навколо нічний сад, зорі і шелехи. Зробилось боляче від хвилювання, від натиску хороших, безумно-ніжних слів. Ні, ця дівчина не може насміхатися, ця дівчина...

Він хутко наблизився до неї і ніжно, з тримтячою ласкою обняв її за плечі.

— Соню, Сонічко, не треба згадувати того... не треба, Сонічко.

Якось його рука діткнулася її теплої шиї, і тоді мимоволі, вже без упину слизнула далі, вниз, погладила шовкову спину, плече...

— Соню, Сонічко,—повторював він, сковавши обличчя в неї на шиї.

Вона зрозуміла, і з тихим стогоном жадібно притиснула його до себе.

... Перед світанком, коли по всьому селу кричали кугути і з недалекого Бугу потягло прохолодою, Коля попрощався з Сонею.

Через годину сурма заграла на „підйом“ і уборку коней. Стомлений, але щасливий і радісний Коля порався коло „Европейця“. З-за далеких дерев сходило велетенське полум'яне сонце. Весело й дзвінко їржали йому назустріч коло прив'язи коні й брязкали залізними чобурами.

Того ж дня Коля одержав від Наталі листа, в якому вона, між іншим, писала:

... „Любий мій, тепер напишу тобі про те, що трапилося вже давненько, але я тобі не хотіла тоді писати про це, щоб ти не тривожився. Та тепер це мене чомусь мучить, що ти не знаєш. Так от—уявляєш собі, що відомий наш товариш Базілевич зайдов раз до мене і, уявляєш, кинувся мене обнімати й цілувати. Я розмахнулась і добре таки дала йому за це ляпаса. З того часу про нього—ні слуху, ні духу. Кинув навіть ходити чомусь до осередку“.

... Ввечері, перед самим від'їздом, Коля забіг до Соні попрощатись. Навустріч йому вийшла широкозада тітка, певно, Соніна мати.

— Соні нема—сказала вона,—поїхала зі своїм нареченим до міста.

— З нареченим? З яким нареченим?—запитав Коля, почуваючи раптом, що його коліна дрібно затанцювали.

— А з Володимиром Дмитровичем, з Кряком.

Коля відчув себе таким маленьким і приниженим. Але раптом щось спалахує йому в зіницях. Він робить крок уперед і твердо, спокійно питает:

— А можна мені лишити її записочку?

І ось він знову в затишній Соніній кімнатці. Нічого не змінилося за добу. Столик із шухлядкою, невеличка люстра на стіні. Он на тому стільці сидів Кряк...

Коля швидко водить олівцем по паперу і звідти стрибають на нього горбаті сполохані літери. Підняв очі: на порозі стоїть та ж сама товстозада тітка.

Такою, мабудь, буде років через п'ятнадцять і Соня,—мигтить у нього думка. Швидко написав:

„Соню, наш ескадрон зараз виїздить, заходив попрощатись і не застав тебе вдома. Довідався, що ти поїхала до міста зі своїм нареченим. Шасти, тобі, доле. До речі—випадково прочитав на листівці з Мазепою відомий тобі напис про Україну. Взагалі я чудово розумію твого нареченого і ніяк не можу зрозуміти тебе. Так, не можу. Цьому правда. Прощай. Ще раз—щасти тобі, доле. Прощай.“

Коля“.

Підкреслив скрізь слово „наречений“, згорнув записку і віддав тітці. На дворі вже йшла метушня. Червоноармійці хапливо виводили коњів, нашвидку сіддали їх і скакали до зборного пункту. Услід їм крутилась стовпом курява, гавкали собаки, і бігла цікава білоголова дітвора.

Приміщення штабу ескадрону було невеличке, всього одна кімната, вскірізь прокопчена тютюновим димом.

Командир ескадрону тарабанив пальцями по столі і, здавалося, щось уперто, настирливо обмірковував. Комчоти також мовчки оперся на стілець і неуважно пускав кілечками дим з цигарки під стелю. Нарешті комескадрону зробив різкий рух і глянув на Колю.

— Ви—товариш Шпак?

— Так, товаришу командире,—промовив Коля і витягнувся „струнко“.

— Так от, товаришу Шпаче,—командир глянув на комчоти,—до нас в ескадрон прийшов зі штадиву наказ виділити когось із червоноармійців до N-ської конвойної команди.

Коля почув назву свого рідного міста і йому тихо покнуло серце.

— Ви, товаришу Шпаче,—продовжував командир,—приїхали сюди, здається, з N?

— Так, товаришу командире.

— Так от, ми вирішили перевести до N-ської конвойної команди саме вас. Тим паче, що через якихось кілька місяців ви однаково дімобілізуєтесь і однаково їдете до N. Ви не заперечуєте,—посміхнувся командир.

— Я дуже вам дякую, товаришу командире,—промовив Коля.

Комчоти кинув окурок і сказав:

— Значить, товаришу Шпаче, можете йти й зараз же готуватись до подорожі. Завтра ранком мусите вже виїхати. Документи вам заготовляють.

Коля не пам'ятає, як він вийшов зі штабу. Серце його тримтіло від великої, бурхливої радості.

— До N, до N! Наталя, Наталинко моя!—шепотів він у якомусь захваті.—Наталочко, люба, кохана.

Нараз він глибоко втягнув у себе повітря і вся радість хвилює збігла кудись далеко, далеко. Він пригадав останній лист Наталі, де вона писала йому про Базілевича. Зробилось ураз тосно й порожньо. Ніби камінь якийсь навалився на груди і давив, давив...

X.

Круто змінилося все життя Базілевича. Він цілком увійшов у коло нових людей, нових відношень. Іноді він почував себе закутим у якийсь живий ланцюг, через який він уже ніколи не зможе переступити. І кільцями цього ланцюга були чиновничок, полковничих Ганна Карлівна, громадянин Вульферт (він же Нон), мопсик Мухомор, чернець Федоська і Зізі.

Зізі! Вона єдина була для Базілевича пахучою трояндою в цьому колі нещікавих йому й нудних людей. Непомітно для самого себе, Базілевич уживав її вирази, її укохані слівця зробились його словами, він навчився відгадувати кожний її рух, кожний вираз її обличчя.

Іноді в кімнату, де він сидів укупі із Зізі, входив Федоська. Входив раптово, ніколи не питаючи дозволу й не стукаючи. Завжди опухлий і завжди п'яний, він сідав на ліжко й починав виливати свої жалі на долю. Іноді він при Базілевичу демонстративно ліз обійтися Зізі й тоді вигукував до нього:

— Ти знаєш, хто ти? Ти—молокосос! Ти знаєш, що я її люблю, чи ні?

Потім він плакав і згадував свою молодість, молодичок, дівчат. І, дихаючи горільчаним перегаром і сопути Базілевичу в вухо, пропонував йому мінятись з ним на Ганну Карлівну.

Ганна Карлівна так само вражала своєю важкою нерухомістю, тупим утіленням сітих лінощів. Що-тижня вона робила чергові „сцени“ ченцеві і це викликало огиду й бажання бігти кудись без вісти з цього будинку.

Базілевич ретельно виконував усі завдання, що їх доручав йому громадянин Нон. Так хотіла Зізі, цього вимагала Зізі—і значить, для Базілевича це був закон. Він ходив на побачення до якихось темних людей, що передавали йому різні документи, передавав сам комусь якісь непевні гроші...

З дня на день, з тижня на тиждень, Базілевич призвичаювався до своєї нової ролі. З комсомолу він уже давно механично вибув і згадка про осередок була для нього тепер чимсь далеким-далеким і давно минулим, як забутий дитячий сон.

Завдання було легке. Не треба було складати ні планів, ні звітів про кількість червоноармійських частин. Треба було лише побувати в військовому містечку, зустрінутися з червоноармійцями, розбалакатись і вивідати їхній загальний настрій, думки їхні що до майбутньої війни і взагалі витягти з них усе, що може знадобитись громадянинові Нон.

Базілевич пішов не просто, він обійшов навколо все містечко і знайшов місце, звідкіля він може з'явитись без зайвих свідків і також без свідків зникнути. Це—пустир із крутим яром, що був повний кінських кістяків і старого іржавого заліза з уламків похідних кухонь і тачанок.

Власне кажучи, Базілевич міг піти просто через головні ворота. Вартовому він міг сказати якесь вигадане прізвище командира чи червоноармійця, до якого ніби то в нього є справа. Міг, нарешті, показати своє посвідчення про посаду в установі, або—це ще краще—вийняти комсомольського квитка, якого ще й досі в нього чомусь не відібрано. Цього було б досить, щоб його вартовий пропустив. Але якесь чуття ляку чи непевності примусило Базілевича піти в обхід, перелізти через яр, пройти пустир і вийти в тил казармам.

Тут він трохи оговтався.—Так краще,—подумав.—Навіщо зайвий раз ризикувати і розмовляти з вартовим?

На великому спортивному майдані йшла гра в футбола. Далеко майорили рухливі зелені й червоні спортсменки. Навколо майдану, спираючись на низенький парканчик, стіною стояли червоноармійці. Часом густий регіт зривався над їхнім натовпом і лунко бив у червоні цегляні мури казарми. З натовпу неслись вигуки і дотепні жарти про того або іншого футболіста.

Базілевич зіщулився і тихенько став поруч якогось червоноармійця. Нічого. Ніхто не звертає на нього найменшої уваги. Тоді він тихо повернув голову вбік і зазирнув в обличчя свого сусіди. Це був парубійка років двадцяти трохи, з кирлатим носом, але з красивими карими очима, повними ніжного смутку. Від нього ще пахло селом, вербами й запашним житом. Він уважно й мовчки слідкував за грою, але видно було, що вона його не захоплювала. Часом він легенько усміхався, але усмішка ця була більше іронична й ніби казала: „і охота ж ото їм ганяти за тією опукою, мов і справді за батьківське?“

З другого боку трохи oddalik від Базілевича стояв низенький червоноармієць із перекошеним чудним обличчям дегенерата. Він що-хвилини плескав, як дитина, в долоні й лунко реготав.

Ось хто скаже, от у кого можна про все довідатись,—майнуло в Базілевича. Він обережно, боком подався над парканчиком ліворуч, більче до червоноармійця. Став поруч нього й витяг цигарку.

— Товаришу, дайте огонька.
— Ха-ха-ха!.. Так його, так!.. В пузо його, ах, ти... Ха-ха-ха!
— Товаришу, дайте огонька.
— Ха-ха-ха! Огонька? В пузо його, Ванька, в пузо його, стерву!

Вам огонька?

Червоноармієць з обличчям дегенерата дістав сірника.
— Зволте сірничка. А в вас може закурити можна?
Запалили.
— Ха-ха-ха!.. От чосу дав!.. Ей, ти, шляпа, шляпа!.. Ха-ха-ха!.. — знову почалося старе.
— Шо, добре грають?— обережно почав Базілевич.
— Ха-ха-ха, бий його, бий!.. Ха-ха-ха, от хайлол!..
— Хто ж кого? Зелені червоних, чи може...
— Ха-ха-ха! Ей, ти куций, куций, упадеш!.. Ха-ха-ха!..
— А давно вже грають?

Червоноармієць раптом перестав сміятись і уважно подивився на Базілевича. Перекошене обличчя стало враз на диво спокійне й застигле.

— Добре грають, червоні перемагають, давно грають,—випалив він скоромовкою.

Базілевич зрозумів, що це відповідь на його три запитання. Червоноармієць застигло дивився на нього, певно чекав, чи не буде ще якого запитання, щоб разом уже відповісти на все і здихатися цього настирливого „вольного“. Але Базілевич витримав його погляд і ризикнув ще:

— Що, мабудь весело вам, червоноармійцям?

— Мабудь весело. А вам?

— А нам?.. Нам... теж весело...—враз розгубився Базілевич.

— Ну, і веселиться!—різко повернув до нього потилицю червоноармієць.

Через мить Базілевич знову почув його веселе, заливчасте „ха-ха-ха“.

— Хами прокляті, мужлаї, сукини сини!—тихенько вилаявся Базілевич.

Постояв, постояв ще хвилину, потім повернувся і, зіщулившись, ішов через пустир назад до міста.

Щось вигадаю,—думав він дорогою.—Скажу, що настрій такий, щоб швидче додому і що воювати ні з ким не хочутъ.

Раптом він застиг. У людському потоці майнуло таке знайоме і колись любе обличчя. Наталя! Безперечно, вона. Ось вона, ось усе біжче й біжче назустріч. Він зупинився і перегородив їй шлях.

— Наталю, ти? Скільки літ, скільки зим!..

Що це? Вона стала сувора й холодна:

— Що ви хочете від мене?

Він мовчки подивився на неї і тоді тихо-тихо одступив крок убік.

— Дайте пройти!—Вона шарпнулась і влилася у натовп.

Пішла Наталя. Нема Наталі. Тепер уже—все. Не вернеш...

Похмурий підіймався Базілевич темними східцями до чиновничка. Зупинився, прислухався. Несеться згори різноманітна гама пташиних голосів. Підійшов під двері, постукав. Тихо за дверима, тільки пташки, чутно, стрибають у клітках і пілікають на різні лади. Сіпнув—двері не заперті. Увійшов до кімнати. Все по старому, все на своєму місці. І пташки, як і завжди, вовтузяться по своїх клітках. Тільки де ж чиновничок? Тільки чому ж така тиша? Чому така чудна, тривожна тиша?

Тихо пішов назад. Він почув якісь чужі, незнайомі крохи в коридорі. Але двері відкрились, на порозі троє в формі ДПУ. Той, що попереду, члено приклад пальці до кашкета:

— Громадянине, ми повинні попрохати вас піти з нами.

Другий, низенький і білявий, примружив ліве око і теж члено, трохи з іронією додав:

— Не турбуйтесь, підемо не пішки. Внизу чекає авто.

XI.

Ось уже тиждень минув, а допиту ще не було.

Базілевич сидить в „одиночці“, і хто знає, скільки ще тижнів чи місяців йому доведеться так просидіти. Він цілими днями лежить на койці й чекає, що ось-ось його покличуть до слідчого. Що він йому скаже? Він і сам не знає. Обвинувачення тяжке—контр-революція й шпигунство. Доведуть, що винен,—розстріл.

Згадав Зізі. Защиміло, запекло серце. Як вона? Невже й вона зарештована? І хто з „них“ лишився на волі?

— А все таки я пропав,—подумав.

Опанувала тупа байдужість. Тут—тихо. Тут—в'язниця. Мури товсті, товстелезні, не чутно голосу. І не треба. Нехай ніхто не бачить, ніхто не знає, де він. Хай би розстріляли нишком, тихенько, і ніде, ніде про це щоб ніхто не знав: ні Зізі, ні... Наталя, ні... комсомольці з його колишнього осередку! Розстріляли? Ні! Це... дуже страшно... Треба ~~ж~~ удуматися в це слово: „Розстріл“. Це ~~ж~~—знищення... От собак бродячих нищать. Просто ловлять їх у „будку“, везуть на утиль завод. Там є така камера. Впускають туди кілька собак і просто собі, спокійно знищують їх—душать газом, чадом. І розстріл—це те ~~ж~~ саме. Тут кулями. Ні, ні, це—дуже страшно!..

Схопився, сів на ліжко.

Ні, його не розстріляють. Єсть же обставини, що зм'ягчать його пропину. А може... може ж він і не винен? Він обов'язково про це розкаже слідчому. А справді, може ж і не винен?..

Він обняв руками коліна і мовчки застиг. Він думає про Зізі—думає довго, без кінця, думає тупо, уперто.

Зізі! Їй треба було грошей. Ну, так, грошей. Або ні. Ні, ні, це не так. Це зовсім не так!

Він стиснув зуби і почав гойдатись уперед і назад, уперед і назад. І койка його рипіла йому в такт: рип-рип, рип-рип...

Зізі... вона це ~~ж~~ зовсім не ради грошей. Ну, звичайно. Тепер же все так ясно. Вона ~~ж~~ сказала: „ти, Володько, наш“. О, та ~~ж~~ зрозуміло—„наш“! Він—їхній, свій, а єсть іще, значить, не наші, чужі, вороги... З ворогами треба боротися. Так, боротися. І зовсім тут не гроши, тут—боротьба.

Зізі, нащо ти збрехала про гроши? Нащо, Зізі? Тобі ~~ж~~ не гроши були потрібні, а Нон, а „чиновничок“, а всі „наші“...

Іноді Базілевичу снилися сни. Найчастіше снівся чомусь чиновничок. Він був у драній рясі ченця Федоськи, оченята його бігали, як миši, і нишпорили навколо. Він сідав біля Базілевича, брав його за руку і швиденько, поспішаючи й ковтаючи слова, шепотів йому в вухо: „А все хто? Жиди! От у мене на посаді: приходить таке миршаве пагане, молоко йому ще на губах не обсохло, а й воно за гонораром. Щось написало десь, і давай йому за це гонорару... А наш брат руський... Чиновничок зідхає й озирається навколо. „Піду, а то пташки мої плачуть голодні“.

Одного разу Базілевич прокинувся з твердою, певною думкою. Він був остільки спокійний, що сам собі тихенько здивувався. Думка ця була—покінчити з собою.

Базілевич устав з ліжка і спокійно, міркуючи, пройшовся по камері. Значить, треба покінчити. Але... Як?

Думав уперто, аж зморшки йому збіглись на переніссі, і вирішив—можна повіситись. Можна прив'язати один кінець пасика (як це чудово—не домислились чомусь одібрати!) до краю койки, а другого кінця цілком вистарчить на петлю.

Був твердий у руках і спокійний. Ах, який спокійний. Ви не уявляєте? Це ~~ж~~ був спокій смерти, спокій одвічного величного мовчання!

Приладнав пасика й зробив петлю. Перевірив на шиї: затягається легко. І враз здригнувся й утупив поширені очі в куток камери. Там, у кутку він побачив округлу сітку тонюсінької павутини. Звичайна павутина, й звичайний павучок. Але він нагадав Базілевичу другого павучка. Він несаможить пригадав золоту Зізіну брошку.

Де твій золотий павучок, Зізі? Де ти сама? І хіба ти, Зізі, не маленький мій і безумний павучок, і хіба не золоте волосся?

Зірвав пасика й кинув його додолу.

Жити! На волю! Ех, жити б!..

* * *

, О, яка радість! Про нього не забули. Хтось лишився на волі й буде плани, працює над його визволенням. І всього одна маленька записочка, всього кілька слів, а скільки в них сковано божевільного щастя!

Базілевич ще раз, і ще раз, десятки разів перечитує цю цидульку: „На допитах мовчіть. Над вашим визволенням працюють. Що-суботи ввечері наглядач—ваш друг. Про дальніше повідомимо“.

І жодного підпису.

„Наглядач—друг“. Так, сьогодні субота і сьогодні від нього одержав Базілевич цього папірця. Друг? Але який він мовчазний і зарослий. Він—страшний!

Через два дні нова радість, нова надія. Сьогодні на вартовій стійці стояв... О, як розгубився тоді Базілевич! Як він сквилювався!

Це було дуже просто, занадто просто. Базілевич мав свою денну прогулянку, і коли повертає з неї, на головній вартовій стійці побачив Колю Шпака. В червоноармійській шинелі, з гвинтівкою в руках, він повільно ходив від одного лихтарного стовпа до другого. І раптом повернув голову й подивився в бік Базілевича.

Коля! Це ім'я звучить тепер як щось давно загублене, давно забуте. Коля Шпак! Адже ж колись дуже давно, може безліч тому років були з ним в одному осередкові, були гарні приятелі. У Колі була дружина, і звали її Наталя. Так, Наталя, Наталочка, Талочка. І от тепер знову зустріч. Така зустріч із Колею!..

... Колю, Колю, ти ж упізнав мене, чому ж ти стоїш, і дивишся, і мовчиш? Так, це я—Базілевич, і я зараз ось тут у в'язниці, і ти, Коля Шпак, вартуєш мене, щоб я не втік. І.. я почиваю, що мені не соромно тебе... тебе єдиного.

Що це? Ти зупинився і махаеш мені рукою? Так, ти впізнав мене, ти... вітаєш мене?..

* * *

Базілевич написав на клаптикові старої газети: „В понеділок на варті стояв червоноарміець Микола Шпак, мій колишній товариш по комсомолу. Молю вас, спробуйте діяти через нього, може швидче дійдемо мети“. Через два дні клаптика було передано через руки наглядача... кому? Сам Базілевич цього не знав. Йому тільки було відомо, що наглядач цей—друг, що хтось є на волі, що турбується за нього, за Базілевича.

Минуло дванадцять днів. Так, рівно дванадцять. Базілевич добре рахував їх, ці довжелезні, ці повні тривожного чекання, тоскні дні.

Дванадцятого дня була субота, і ввечері, вже після перевірки, чокнув „вовчик“ у дверях камери. З тримтінням, з замирянням серця скочив Базілевич з ліжка. На нього дивилися глибокі похмурі очі з-під насуплених кострубатих брів.

Наш наглядач, друг!—упізнав він і похапцем підійшов до дверей.

Далі—якась буйна радість, тривожна надія, і слова, слова, слова... Ах, ці слова! Вони летіли звідти, з-за дверей, випливали з гарячої мди, п'янили душу, мозок...

Базілевич зрозумів одне: все мусить наступити в понеділок. У понеділок йому треба буде спускатись перед світанком по лінві, перелізти мур, а там... там уже чекатиме візник і... далі він нічого не знав.

Hi, це занадто страшно, це ж—жах! Тікати, спускатись по лінві? І це мусить робити він, Базілевич? Hi, hi!

І враз перед очима станула його камера—невеличкий кам'яний чотирикутник. Ураз пригадалась та картина, що він її так часто уявляв собі: кілька рушниць направлено йому в груди. Випал... кров на траві...

Знову тихо чокнув „вовчок“ і теж саме волосате обличчя тихо запитало:

— Ну, що, розшолопав усе?..

Господи, господи,—шепотів Базілевич.—Хіба ж це буде так, хіба ж воно буде?

* * *

Коли ця волосата й кострубата людина просто, без усяких „підходів“ забалакала про це, Коля відчув, як холодний льодок пробіг у нього по-за шкірою.

Це ж якесь божевілля, це ж просто... ні, Коля не може добрati слова, яким би можна було назвати те, що він зараз почув!

У самому серці в'язниці сидить цей жахливий наглядач, цей страшний зрадник, цей нечуваний злочинець. І ця людина насмілюється робити Колі такі пропозиції, ця людина хоче його купити? О, ні, Коля не продаеться! Коля в першу чергу комсомолець і червоноармієць. Він буде діяти швидко й рішуче: він негайно заарештує цю людину, цього злочинця, цього...

А наглядач знову вже сковав свої безколіврові очі кудись углиб, під кострубаті похмурі брови, і ось, знову бринить його глухий, придушеній голос:

— І думку я вашу добре знаю: заарештувати його, і край... мене цеб-то... Ну, ї що з того буде? А те буде, що тепер я—наглядач, а тоді хтось інший буде на моєму місці і буде наглядати вже за мною. А ви думали над тим, скільки ви душ загубили б таким своїм учінком, скільки людських сердець ви розбили б? По-перше—загубили б мене, по-друге—дружину „його“, по-третє—його самого, і нарешті й себе. Так, так, і себе, бо вас усе життя мучила б думка, що через вас затинув ваш колишній товариш, який, і де головне, зовсім невинний.

— Невинний?—скривнув Коля.—А хто ж це так турбується про його визволення, яка таємна організація пропонує мені піти на злочин? Хто ті люди?

Кострубата, похмура людина з безколівровими, захованими десь у заглибинах, очима, ледви-ледви посміхнулася. Заворушилися куточки губів і наїжилась щетина на бороді.

— Організація ця в вашій уяві. Турбуються родичі і жінка, пам'ятаючи вас, як колишнього товариша, що не захоче смерти... невинної загибелі. „Він“—цілком невинний.

— Але ж невинних не тримають у в'язницях, ви самі знаєте?

— Так, знаю. Проти нього тяжке обвинувачення, і його, звичайно, розстріляють. Але він, знову кажу, невинний. Його просто закрутили в якісь грі і хтось вийшов сухим із води, посадивши його до в'язниці.

Голова крутиться в Колі. Наглядач так спокійно, так уневнено говорить, ніби він усе знає, ніби знає всі дрібнички цієї справи.

А може...—зрінає десь далеко тривожна думка.—А може ж і справді невинний?.. Але ж тоді суд... суд розбереться у всьому, і коли невинний, виправдає...

І ніби в відповідь на цю думку, знову спокійно й упевнено каже похмура, кострубата людина:

— А суд що? Звісне діло—доказів багато, суд засудить обов'язково. Та тільки докази ці підроблені, дуті вони. А от викрити—не викриеш, не підкопаєшся. Вміло пришито...

А на другий день знову ті ж самі розмови, на третій—знову... Холодні полацці все глибше й глибше залязять у серце й труять мозок. ... Все це пригадав Коля тепер, стоючи на варті

Голова крутиться в нього, вії обважніли й ніби злипаються. Він подивився, він дав слово. Слово. Дав слово.

І от тепер—кінець. І як усе скоїлось швидко й просто. Як надзвичайно просто,—думає він.

Але звідкільсь зі споду, з-під навали думок, зринає щось чорне, тяжке, неминуче.

Що ж це?—тре собі лоба Коля, намагається пригадати. І враз підкосились ноги. Він усім тілом важко оперся на гвинтівку. Він згадав, він шепотів дві маленькі, дві нечутні слові:

— Цієї ночі... цієї ночі...

Так, цієї ночі. І знову, й це—так просто, так надзвичайно простота! От він, Коля, стоїть на варті, а перед ним велетенська кам'яна труна—в'язниця. От він стоїть, він важко оперся на гвинтівку, а на дворі вже далеко за північ, і все блідіші і блідіші стають зорі.

Невже за північ?—він подивився на небо, на бліді сузір'я.—Тоді... тоді, значить, зараз, скоро...

Він зціпив зуби й закам'янів. І в ту ж хвилину чорна рухлива постать вихопилася з сірого мороку. Коля навіть не помітив, як Базілевич висунувся з віконця, як швидко ринув по лінві вниз.

Коля почуває, як стопудова довбня зі страшною силою падає йому на тім'я. В очах затанцювали сині, зелені, червоні вогнища й раптом щезли. І тут він знову дістав здібність розуміти навколоішнє, і рухатись...

Ще хвилина, і буде пізно! Пізно!—і раптом звідкільсь далеко-далек, одне за одним, одне за одним, зринули, у безладі закружляли знайомі, рідні лиця... Наталя... Йона... скільки їх! У кепі, в хусточках, кучеряві, чорняві, біляві, такі рідні, такі знайомі... Це ж усі вони, увесь осередок!. І ніби перед смертю, ніби в останню хвилину, зринули і кружляють, то сміхотливі, то сумовиті, то спокійні, то бентежні... Зрінають і тануть, знову зринають, і знову...

А він, Коля? Він уже не буде з ними, він не буде, бо це ж в-останнє, бо тоді ж не буде для нього нічого... ні їх, ні осередку, ні... комсомолу!..

І ось він! Базілевич! Колишній товариш по осередкові. Він, Базілевич—злочинець, шпигун! Це він пробіг мимо нього, вартоного, Колі Шпака, де він дістався вже до високого муру!

Що я роблю?—гострим списом пронизує Коліну свідомість пекуча думка.—Що я роблю? Це ж—кінець! А слово? Ах, це пекуче, прокляте слово... І ось він тікає... ось він біля муру... ухопився за лінву, лізе вгору...

Тоді в нестямі Коля піdnіс гвинтівку й випалив просто в темну, рухливу постать під муром.

І здалося на мить, що грюкнув стопудовий молот і розчахнулася надвое кривава, вогненна завіса.

Жовтень 1927—січень 1928. Харків.